

A.Gergely András
Egyházak és esélyegyenlőség
(kutatási körvonalak, tapasztalatok)

Bevezető

Jelen szakanyag a *Fővárosi Önkormányzat Esélyegyenlőségi mainstreaming kutatás keretében az egyházak* létkérdésére vonatkozó vizsgálat anyagait tartalmazza.

A kutatás jellege: *előkészítés*, alapozó ismeretek gyűjtése és alkalmi összegzése. A kutatás célja – bár rétegzett célrendszer tartalmazott, s ezért nem is könnyen redukálható alkalmi értelmezésekre – olyan *áttekintés* elkészítése, amely egy részletesebb szakmai kutatás nyomán adhat csak teljesebb képet a magyar társadalom, és ezen belül a fővárosi népesség vallásos kötődéseiről, értékrendjéről, s ezen belül az egyes *egyházak szerepét, közpolitikai hatását* mérlegelő tudásról, végső soron pedig olyan *policy*-ről, amely a Főváros és a Kerületek, a *főváros és az Egyházak viszonyában* érvényesül(het).

Érdemes jó előre hangsúlyozni, hogy *olvasatokról* van szó, melyek nem alkalmasak arra, hogy közpolitikai érvekké váljanak hosszabb időtávon belül. „Olvasatok” annyiban is, hogy a munka egy része a Főváros honlapjának (www.budapest.hu) átolvasását választotta tájékozási eszközül, mégpedig elsősorban a „*vallás*” és az „*egyház*” keresőkérdések nyomán. Ez interpretációk kiegészülnek a kutatás közbeni informális információkkal, szakmai konzultációkkal, továbbá a lehetőségek felméréssel és javaslatok megfogalmazásával is.

A szakanyag tartalmi vázlata

1. A vizsgálat célja, eszközei, metodológiája
2. A Fővárosi Önkormányzat Esélyegyenlőségi programja keretében az egyházak körében készített felmérés (áttekintés)
3. Szakmai kerekasztal-beszélgetések anyagai alapján készült tematikus áttekintés (feljegyzés)
4. Az egyházakra vonatkozó közpolitikai megfontolások, az önszervező folyamatokban megnevezhető „*lenyomatok*” és az egyházi „*közkapcsolatok*” jellegének összevetése
5. Az „*egyházak kérdéskör mainstreaming*” lehetőségeiről és a Fővárosi Közgyűlés 2004. január 1. és szeptember 30. között született jegyzőkönyveiről szóló elemzés.
6. További szempontok a kutatás perspektíváit és a nyitva maradt kérdéseket illetően.
7. Források, tájékozási felületek, szakirodalmi mutató.

1. A vizsgálat célja, eszközei, metodológiája

A vizsgálat céljaként megfogalmazott „egyházi policy” nem újkeletű értékrendet tükröz, hanem (közismerten) messzi múltba eredeztethető. Ennek kimerítő, vagyis minimálisan is történelmi, társadalomtörténeti, vallásszociológiai, önkormányzat-politikai elemzése nem lehet egyetlen esettanulmány vagy kutatási terv vállalt programja, mert ennél messze sokrétűbb megközelítést igényel – történeti, igazgatási, szekularizációs, érdekképviseleti, lelkiismereti szabadságot vagy alapvető állampolgári jogokat illető, identitás-fókuszált, önreprezentációs, esélyegyenlőségi/egyenlőtlenségi téren is. Jelen vizsgálat ezért lényegében egy többléptékű, de egyetlen kérdéscsoport köré épített ráközelítést fogott át, melynek kiterjedése inkább, reprezentatív jellege azonban kevésbé tükrözi a budapesti (konkrétabban: fővárosi) egyházi közélet és társadalmi tevékenységrend egészét. A *fókuszált kérdéscsoport* a következő kérdésekre terjedt ki:

- az egyházakkal kapcsolatos nyilvános fővárosi kommunikációk mit tükröznek: főirányt, tudatosan és programszerűen választott kormányzati „útvonalat”, vagy csupán valamely ágazati policy esetleges és alkalmi megnyilvánulásai mindössze?

- minthogy a demokratikus kormányzati vezérelvek között kiemelt helye van az állampolgári jogon biztosított világnézeti és felekezeti szabadságnak, a képviseleti intézményrendszer horizontális volta csupán tetszőleges, és csak alkalmi vagy időleges pontokon találkozik az egyházi hierarchiákkal és a kormányzati-érdekképviseleti intézményrendszerrel. Az *esélyegyenlőség* kulcsszava tehát felveti a kérdést: érvényesül-e preferencia bizonyos vallások, egyházak, csoportok irányában, vagy mindenkit egyformán érint a preferenciák hiánya és a „lelkiismereti szabadpiaci” viszonyok hatása?

- van-e, és milyen módon, mely mértékben van különbség a (nagy) történelmi egyházak és az új, kis lélekszámú, alternatív törekvések között; mekkora a kormányzati politika által biztosított térnyerési esély, és egyensúlyok épülnek ki a vallás(ok) intézményrendszerén belül, avagy küzdelem zajlik a felekezeti színpadon?

- némiként másképp felfogva az előző kérdést, ám jobban tükrözve az egyházak nyilvános mutatkozásában jelen lévő egyensúlyhiányokat, megfogalmazódik a hívők körében a „működés-szabadság” avagy vállalt irányítottság alternatívája: ez lényegében az etablirozódott egyházak és a változó létszámú, a közgondolkodásban „szektáknak” tekintett alternatív egyházak közötti kapcsolat, erőegyensúly, hatékonyság kérdése tehát;

- mind az egyházak és hívők, mind az egyház- vagy valláspolitikai értékrend alapkérdése, nem utolsósorban a demokrácia kulcsfogalmához kapcsolódó esélyegyenlőségi kérdés is, hogy az egyházak legitimitása kívülről és fölülről jön-e (lásd állami egyházpolitika), avagy belülről és alulról (alternatív vallásosság, kiségyházak), másként fogalmazva: a társadalom felől (is);

- mind az állami szintű érdekezéssel, mind az érintettek, hívők és egyházak alapkérdése, hogy e kívülről vagy belülről legitimált függésrend milyen módon jár együtt önálló érdekvégyesítési esélyekkel, támogatók vagy pályázati utak elérésével, a fennmaradás finansziális zálogának biztosítottásával;

- miként megy végbe a pártállami rendszerben duális polarizáltságban definiált (azaz: hívőnek és „elmaradottnak”, illetve haladónak és „osztálytudatosnak” titulált)

társadalmi csoportok osztódása? Tükröződik-e a társadalom vallási megosztottsága az egyházak intézményrendszerében, vagy sem?

- a valláskutatási és vallástörténeti szakirodalom ma már nem kezeli zárt titokként a kortárs magyar társadalom szekularizáltságát, vallási osztottságát – de tudunk-e eleget kutatások nélkül arról, hogy az elkülönültség strukturális-e (vagyis következetes elkülönítést, megbélyegzést, „szektásítást” is tartalmaz-e), illetve kik az érintettek, esélyeik tekintetében hátrányba szorítottak, s mindennek mint folyamatnak hol vannak fékjei és egyensúlyai a politikai intézményrendszeri (pl. kormányzati, miniszteriális irányítási, szakigazgatási, önkormányzati, kulturális politikai, jogérvényesítési stb.) struktúrában?

- a politikai rendszervált(oz)ási folyamatban köztudottan strukturális modellváltás is megvalósult számos közpolitikai területen, de nem kellőképpen világos, hogy ez végbement-e a vallás- és egyházpolitikai szintéren is. Miként vélekedik erről az egyházak képviselete, intézményrendszere, közpolitikai diskurzusa?

- miként fogalmazódik meg (az egymástól rendkívül sok tekintetben igen-igen eltérő) egyházak múltképe és hogyan viszonyul ehhez saját jövőképük, a hívőket övező állampolgári szabadságjogok biztosítottsága, a lelkiismereti szabadság érvényesülésének „természetes” vagy intézményes formája (durván egyszerűsítve a kérdést: lehet-e ma és holnap Krisnásként vagy ortodox zsidóként léteznie egy állampolgárnak hátrányos helyzet vállalása és fenyegető diszkrimináció nélkül)?

- mit tehetnek és mit tesznek ténylegesen az egyházak a hívek belső köreinek megnyerése, megtartása, a felekezeti szabadság biztosítottsága érdekében? A hívő társadalmi csoportok nem (vagy nem egyértelműen) tükrözik a társadalmi tagoltságot, ugyanakkor az intézményrendszer sem okvetlenül jeleníti meg a hívő csoportok sokszínűségét; mit tesznek vagy tudnak tenni az egyházak maguk annak érdekében, hogy a felekezeti átrétegződés ne csupán a „spontán, piaci” folyamatok mentén menjen végbe (pl. katolikusok és reformátusok helyett a szcientológusok és HIT-gyülekezeti látványos számarány-változása folyamatában), hanem mindez tükrözzön hagyományos (történeti, értékonzervatív) és kortárs (életforma-mozgalom, értékrendváltás, életmód-átalakulás) folyamatokban már lezajlott változási alternatívákat is?

- a látható és a láthatatlan, mélyben zajló politikák milyen értékrend-módosulást tükröznek a hívek, milyen az egyházak körében, s miképp tudja mindezt követni, „intézményesíteni” a kormányzati-önkormányzati politika?

A fenti kérdések megfogalmazódása nem elméleti program volt, hanem az egyes egyházak, egyházi képviseleti csoportok, valláskutatók, vallásgyakorlók közötti *tájékozódás, interjúkészítés* egyik (jelezni érdemes: előzetes!) eredménye.

Módszertani tekintetben csupán erre épülhetett annak vizsgálata, miként reprezentálódnak mindeme kérdések (és a még lehetséges, ezideig biztonságosan lappangó más egyéb kérdések) a Fővárosi Önkormányzat közjogi-köztestületi döntéshozatali folyamataiban, egyházakkal és vallással kapcsolatos dokumentumaiban, jelesen a *Közgyűlési Jegyzőkönyvekben*.

S mert cél volt, eszközt is kellett találni ahhoz, hogy a dokumentált döntésekkel összefüggő reflexiók tartományában ugyancsak tájékozottságot érjünk el, ennek érdekében *szervezett és tematikus kerekasztal*-összejövetelekre került (és kerül még) sor. Lényegében *fókuszcsoport*-találkozó(k)ról van itt szó, melyek eredményessége

mindig sokban függ attól, kik vannak jelen, hányan és milyen szempontrendszer alapján disputálnak, milyen arányban képviselik magukat és egyházaikat egyes gyülekezetek, vallási csoportok, nagyegyházak, értelmiségi nyomásgyakorló csoportok, s milyen alkalmi vagy történeti viszonyrendszer, kapcsolat áll fenn közöttük. (Nemegyszer a munkamegbeszélés és a tervezett fókuszcsoport-összejövetel azért maradt el, mert egyeztetni kellett, ki jön el, és „ki kivel hajlandó leülni” egy beszélgetésre...!) Itt kell jelezzem, hogy az ilyenformán elért, megszólaltatott, egymással (alkalmi, eseti) viszonyba került vallási csoportképviseletek szerény becslés szerint is aligha teszik ki a magyarországi vallási-felekezeti csoportok 1-2 %-át – ez messze nem reprezentál semmit abból a hitéleti sokszínűségből, amely a mindennapok vallási közéletében jelen van! A kérdések sorába tolakszik tehát, hogy az identikus erőpolitika csoportközi állóháborúiban a győztesek kiváltságoltak is, esetleg tényleges vesztesek amúgy, s a partnerség esélyét öntudatos erőpolitika, közömbösség, tétlenség, alkalmatlanság, vagy épp az esetleges partnerségi relációk elleni tiltakozás okán nem hajlandók vállalni – a legkevésbé egy „puha” kutatás keretei között, melynek érdekérvényesítési tere jóval kisebb, mint amennyi hétköznapi háborúság tarkítja a tétet...?

A fókuszcsoportok találkozóját (találkozóit) rögzítve nem máshoz jutunk, mint véleményformálók kinyilatkoztatásaihoz. Ezek érvényessége nemcsak az egymásközi, interaktív kapcsolatoktól függ, hanem direkt vagy indirekt viszonyban van a kormányzati policykkal is. A cél (hosszabb távon) ennek a hiányzó párbeszédnek, monologikus diskurzusnak, a plurális képviseleti lehetőségeket érvényesíteni képes politikai kommunikációnak megfogalmazása lenne (többek között), ezért érdemes volt (és lesz) az egyházak között zajló interakciókat sokrétűbben, vallásantropológiai vagy vallásszociológiai módszerekkel is vizsgálni. Ennek egyik előzetes tesztje, de egyúttal a fókuszcsoportokban megfogalmazódó vélemények kontrollja is annak retrospektív ellenőrzése, hogy miként jeleníti meg maga-magát és egyháza kulturális univerzumát az a képviselő/képviselet, amely a szakértők és érdekeltek körében így vagy úgy nyilatkozik. Megfogalmazódik például az állami támogatás hiánya és ennek egyúttal elvárása is a belterjesebb kommunikáció, szakmai disputa során, de a nyilvánosság és a saját hívek előtti hétköznapi érvelés már inkább az autonómiát, az autarkiát és a mindentől-mindenkitől független létezésformát kívánja hangsúlyosan kiemelni...; vagy éppen a magyar állami egyházpolitikától való függetlenséget hangsúlyozza, miközben valamely külföldi forrásháttérrel kiválóan tudja fenntartani saját magát...

A fentieket most, a kutatás első fázisában a lezajlott fókuszcsoport-meeting, a sajtóelemzés, honlap-kutatás, nyilvánosság előtti megjelenések (pl. nem vallási, hanem kifejezetten politikai deklarációk forgalmazása adott esetben, miként most, az éppen zajló, kettős állampolgárságról szóló népszavazás kampányidőszakában), továbbá a szakértői vagy „szakvezetői” (egyházi specialistákkal folytatott) konzultációk egészítették ki tehát, valamint a vonatkozó szakirodalmi forrásanyag részbeni gyűjtése és kontroll-elemzése is. Ennek az összevetésnek eredményeit részint tükrözi a Fővárosi Önkormányzat Esélyegyenlőségi mainstreaming-kutatás keretében elvégzett, az alábbiakban ismertető vizsgálat, részint hosszabb távú kutatásba is beépülnek majd, már csak azért is, mert rövid összegzésük ugyan lehetséges, de éppen ez esetben elvész a tartalmi árnyaltság minden eleme...!

2. Fővárosi Önkormányzat Esélyegyenlőségi mainstreaming kutatás keretében az egyházak kérdésére vonatkozó vizsgálat

Értékelésünk szerint egy tudományos vizsgálódásnak, vagy egy szakmai elemzésnek is csak akkor van értelme, ha egyértelműen kimondja, de árnyalt érvelés során legalább érthetővé is teszi konklúzióit. Jelen vizsgálat eredményei közül a leglényegesebbet (durván leegyszerűsítve és kiragadva) egyértelműen felmutatva, ki lehet mondani, hogy **nincs érvényesnek tekintett főirány az egyházak kérdésére vonatkozólag**.

Az állítás sokoldalú alátámasztást kíván, ezért az alábbiakban erre fogunk törekedni, olykor azt a látszatot keltve, hogy a *jelenségek* és a reflexiók elnyomják, hatástalanítják a *lényeget*. Kötelességünk ugyanakkor arra is figyelmet irányítani, hogy nincs „a” lényeg, nincs egyjelentésű fogalmi főtétel ebben a (leginkább vagy legtöbbször) gyakorlati kérdéskörben. Mind az egyházak, mind a felekezetek, vallások, szervezetek, szövetségek, gyülekezetek hétköznapi valóságában csupán kevésbé teoretikus kérdések kapnak hangsúlyt. Bár ezek többször (és olykor túlsúlyban) arra vonatkoznak: lehet-e egyáltalán léteznie, s ha lehet, akkor hogyan lehet annak a hívőcsoportnak, amely társadalmi terét, adaptációs útjait, mozgásirányait, stabilitását vagy intézményesülésének módjait keresi; ... esetleg (vagyis leggyakrabban) önértékesítésének, „piaci” szerepvállalásának formáit, kommunikációs stratégiáinak érvényesítési esélyeit latolgatja, de ezekben nem lehet biztos éppen a struktúra bizonytalansága okán.

Az egyházakra és vallásokra vonatkozó „főirány” hiánya ugyanakkor **mégis számos alapelvet** takar, amelyek **nem hiányjelenséget** tükröznek, hanem **alkalmi politikákat**, változó nyilvánossági formákat, esetleges (de kezdeményként már létező) önmegvalósítási utakat legalább annyira. E tekintetben az egyházi „policy” hiánya (mind állami, mind önkormányzati-képviselési mezőben) bizonyíthatóan tükröz részpolitikákat, eseti megoldásokat vagy akár trendeket is (elegendő itt például a kereszténydemokrata pártosodásra és annak hatásaira utalni, vagy a Holocaust okán és az európai uniós normák mentén állami-kormányzati vagy párt-szinteken ugyancsak megfogalmazott rasszizmus-ellenességgel kapcsolatos döntéshozatali eljárásokra, szimbolikus gesztusokra hivatkozni, melyek egyházakon belül és tágabb társadalmi környezetükben is rokonszenvi- vagy ellenérzéseket szültek és indukálnak nap mint nap).

Természetesen **van vallási policy** a kormányzati ciklusváltások minden cikk-cakkossága mellett is; politikatörténetesek és kortárs politológusok épp annyira elemzés tárgyának tekintik ezeket, mint vallásszociológusok vagy teológusok. De egyik nézőpont, tudományos mező sem „érvényesebb” e kérdéskörben, mint a másik. Vitatják is, sokan és sokféle érvelési hangsúllyal latolgatják, mit is tartalmazott a demokratikus átalakulás folyamatában az Antall-kormányzat „békekötési” tendenciája az egyházakkal, a Horn-kormányzat kompenzációs mechanizmusainak és „ajánlásainak” időszaka, az Orbán-kormány pápai látogatástól a zsidóság „megemelt kárpótlásáig” széles skálán megvalósított ágazati politikája, vagy épp napjaink roma- és zsidóellenes nyilvánossági megnyilvánulásait szimbolikus kormányzati rokonszenv- gesztusokkal megválaszoló „europeizációs normarendje”. De „egynemű” jelentésháttere, egylényegű (pl. értékelvű, vagy tolerancia-alapú, esetleg kiegyezéskereső) kezelésmódja, értelmezési tartománya nincs a vallásnak és

egyházaknak (ami nem is komoly baj, de ezáltal hiányzik az a sarokpont, alapkö, amely alkalmas lenne akár kompenzatorikus modell, vagy esélyegyenlőségen alapuló megoldások serkentésére). Következőleg csakis viszonylagosságok vannak, valakik és valakik közötti relációk, nem pedig abszolútumok és hozzájuk kapcsolható mozgások. Talán ilyen „abszolútum” lehetne egy kormányzati-önigazgatási policy kompenzációs elvű, kiegyezésekre épített, kooperációkra magasított megfogalmazási lehetősége – de, s nem ok nélkül, ennek megfogalmazására még az eltelt tizenöt esztendőben nem akadt merész vállalkozó.

Természetesen **van vallási policyja** magának az egyháznak, maguknak az egyházi intézményeknek, s van a hívő tömegeknek, olykor nem kis mértékben (pl. a szcientológia-egyház, a HIT Gyülekezete vagy a különféle szabadegyházak nagylendületű terjeszkedése nyomán), sőt: a történelmi egyházakat is felülmúló erőhatások formájában. *Nincs* azonban *egyfajta policy, hanem többféle van*, hatásaik alkalmi-időlegesek, kölcsönhatásokra alapulóak. Ez így volna „helyes” vagy „természetes” is, viszont maguk a hívőcsoportok érzékelik és fogalmazzák meg az egyértelműbb, a hiányzó, vagy épp az „elavult” policy érvényesülését. Durvábban kifejezve ez úgy hangzik, hogy „még ki sem nőtt az egyházpolitika a szocializmus örökségéből”...; vagy úgy: „semmi sem változott, csak a bokorközösségeket ma már nem tudják rendőri erővel megfigyelni és lehallgatni...!”. Ellenpéldaként áll azon érdekérvényesítésre képes, önerejű aktivitást felmutatni is bátor vallás, amely (például a magyarországi krisnások intézményesülésének folyamatában) már parlamenti képviselőre is képessé tette magát, folyamatosan gyarapszik hívei táborát tekintve, oktatási intézményrendszert hoz létre, sajtó- és kommunikációs nyilvánosságot épít ki maga körül, egyre növekvő mértékben nyeri el az egyházi szervezeteknek adományozható 1 %-os adóhányadot, stb.

Van továbbá **vallási policy** az intézményesült, tradicionális egyházak (Tomka Miklós legutóbbi előadásában¹ „*established churches*”-nek nevezett) körében is, de még hatékonyabbnak tetszik, sőt erőteljesebbnek is mutatkozik az egyházak körülötti *társadalmi önszerveződés*, amelynek nyomó- vagy prérhatása megjelenik az egyesületek, szövetségek, alternatív gyülekezetek széles társadalmi mezője felől az állami intézményrendszer felé áramló erőhatásokban. Ilyen törekvések (mint például a Keresztény Értelmiségi Szövetség, a Pax Romana, a Golgota Gyülekezet, a Protestáns Közművelődési Egyesület, és természetesen a HIT Gyülekezete) olyan nyomásgyakorló hatással bírnak, hogy éppen ennek nyomán válik egyértelműbbé, milyen módon nincs méltó kormányzati politika, elgondolás, konstruktív párbeszéd- vagy kooperáció-készség, amely ágazati politikává érlelődhetne. Közhelyes ma már azt hangsúlyozni, hogy a szociális, gazdasági, társadalmi kapcsolati és modernizációs folyamatokban végbemenő elbizonytalanodás, romló interperszonális kapcsolatrend, illetve növekvő kiszolgáltatottság egykönnyen előidézi a „világnézeti ürbe”, ún. mentális „nich”-be került emberek vallások felé fordulását, s a vallási törésvonalak mentén kialakuló elválasztódások immár nemcsak a társadalom szekularizálódását fokozzák, hanem szegmentálódását, szétesését, (ön)kontroll nélküli kiszolgáltatódását is forszírozzák. De éppen azért, mert a kiszolgáltatottság immár tömegessé vált, s mert

¹ „15 Years After”. Conference of the International Study of Religion in Eastern and Central Europe Association (ISORECEA) (kelet- és közép-európai valláskutatók szervezete) konferencia, 2004. december 9-11., Budapest-Piliscsaba; Tomka Miklós: *Shift of the socio-structural setting of established churches in modern societies*.

az egyházak akkor is menedékként szolgálhatnak, ha egyebet nem tesznek, mint kitarják kapuikat és befogadnak öt-tíz, vagy ötven-száz, esetleg ötezer-tízezer embert, akiknek másutt már nemigen van menedéke..., éppen ezért még szorongatóbb igény mutatkozik annak végiggondolására, mi lehetne, vagy mit kellene tenni az egyházak érdekében, feszültség-oldó, mentális menedéket nyújtó, kiúttalanság ellen védettséget garantáló funkciójuk érvényesülésére figyelve. Mert van ugyan policy, amely az egyházak közötti viszonyban érvényesül, de a nagy intézmények (akár folytonossá vált, „beállt” támogatottsága) mellett egyre inkább teret hódít a perszonalis-kiscsoportos miliőben híveket tömörítő kisegyházak köre. Arányaik ezidő szerint még nem aránytalanul módosultak, de a folyamat még csak a kezdeteinél tart: a mintegy 250 „bejegyzett”, legitim egyház mellett vagy 150-200 vallási csoport is létezik, melyek a legjobb esetben is csupán „nem-legitim funkcióval” képesek működni. A legitimitás hiánya itt még nem okoz (nyilvánossá vált, esetleg a képviselők szintjén is megjelenő) gondokat, de magában rejt a feszültséget, a hívek átáramlását, sokszor az egzisztáló templomok kiüresedését is. Ez látszólag érdektelen érv, azonban mind az előkészítő interjúk, mind a fókusz-csoportos beszélgetések alkalmával teljességgel „normális” kérdésként merült fel az egyházak képviselői részéről amaz *érdekhátrány*, amely a legitimitás időbeli fogalmát (pl. „történelmi egyházak”) teszi meg a mai egzisztáló egyház alapjának, akkor is, ha a hívek immár „lábukkal szavaznak”, vagyis esetleg oda sem ballagnak a szertartásokra, szemben az új egyházakkal, amelyek viszont folyamatosan a teremhiányra, helyszükére, egyenlőtlen támogatottságra hivatkozhatnak, holott híveik növekvő száma éppen a növekvő legitimitás bizonyosága lehetne („egzisztáló egyházak”). Engedtessek csupán egyetlen példát erre, illusztrációként a nyilvánosság előtti önreprezentációhoz: *„Az alapítók dilemmája: szükség van-e a hittevékenység egyház típusú szervezeti formájára? Fel tudjuk-e vállalni azt az áldozatot, amelyet a társadalom elvár az egyháztól, hogy segítsünk az emberek problémáin. Hazánkban is rengeteg szegény, beteg, rászoruló él a lét problémáival küszködve. Emellett hatalmas az a lelki vákuum, mely az emberekben keletkezett a rendszerváltás, a világ gyors változása, az információs boom és más tényezők miatt. Két út van: nem hinni, és tudományos módon magyarázni a világot, vagy hinni, de... A materialista szemléletű ember, bár felismeri a törvényszerűségeket, ok-okozati összefüggéseket, két alapproblémával nem tud megbirkózni: mi az ember célja a világegyetemben, és boldogtalan a saját elmúlásának fenyegetésétől. A hívő ember problémája, hogy individuálisan, vagy egyház keretén belül higgyen. Sajnos az egyházak nagy része cipeli magával történelmi bűneit, hitének alapjául szolgáló ősi tanításaik belső ellentmondásait és a jelen korban tarthatatlan erkölcsi és jogi ítéletrendszerét. Azért alapítottuk egyházunkat, hogy az ősi bölcsességet és közvetlen tapasztalását az isteneknek a mai ember számára érthetővé és hihetővé tegyük, az új időknek megfelelő erkölcsi, világnézeti normákat sugalljunk”. Az "ANKH" Az Örök Élet Egyháza honlapjáról (alakult 1999-ben).²*

² A szöveg folytatása sem érdektelen: „Minket a halhatatlan istenek érdekelnek, elsősorban példaképnek tekintjük őket és kutatjuk a velük való találkozás módját. Kis csoportokban (5-8 fő) tartjuk összejöveteleinket, de szertartásainkat csak hívőink ismerhetik és vehetnek részt rajta. Az új jelentkezőknek bizonyos ismereteket el kell sajátítaniuk előtte, felkészülniük, hogy befogadja őket a közösség. Egyházunknak nincsenek alkalmazottai. Önkéntes segítők és a tagok végzik a munkát. Az egyházi

Nem hihető, vagy nem hitelesíthető, hogy egyes kisegyházaknak „inkább van joga” és legitimitása létezni, mint másoknak... – s különösen nem, ha ezen már maguk az egyházak sem fenekednek állandóan... Kialakulni látszik, s a szakmai tájékozódás ezt sok ponton csak alátámaszthatja, az a fajta *vallási pluralizálódás*, amely nemcsak egészséges, de valósággal létfeltétel is. Ugyanakkor korántsem látszik kialakulni az ennek befogadására, kezelésére képes policy – ami talán belátható időn belül konfliktushordozó tényezővé is lehet. A „hétköznapi vallásosság” ezidő szerint nem okvetlenül vár állami jóváhagyásra, esetenként még egyesületi bejegyzési jóváhagyásra sem – egyszerűen csak létezik, mert úgy véli: szükség van rá, megformált igényeket szolgál ki, „híveket ment meg” a „kárhozattól” vagy az elkallódástól (pl. Jehova Tanúi vagy a „Krisnások”), s ezt nem csupán „felnőtt-óvoda” módjára vállalja, hanem karizmatikus pompával, szociális beleérzéssel, feladattudattal is teljesíti. Tegyük hozzá legott, hogy a Fővárosi Önkormányzat közgyűlési dokumentumaiból ez a kép korántsem világlik ki, sem az egyházak misszióját, sem társadalmi bázisukat vagy híveik létszámát, sem pályázati esélyeiket tekintve. Ahol szerepelnek is a kisegyházak, ott a nagyokkal együtt szerepelnek, mint valami nevetségesen egyenlőtlen mezei futóversenyen, ahol a mozgáskorlátozottak és az olimpiai bajnokok egy startvonalról indulhatnak ugyanazon cél felé... (A mondat mintegy magába foglalja a differenciálásra vonatkozó alábbi javaslat mögöttes tartalmát is!).

Az egyházak önmegjelenítési és intézményi kapcsolati struktúrája a legszimplább párhuzam formájában a plurális pártosodásra emlékeztet: a hangos és kicsiny éppúgy helyet keres, mint a néma és nagy, a látványosan törekvő és térnyerő egy helyen szerepel a félénkkal és visszahúzódóval. Nem mondható mindazonáltal, hogy e téren már végképp ne lenne jelen valamely „*policy*”, de ezt elsősorban az érdekeltek építik ki, s nemegyszer a körülmények dacára érvényesítik. Ilyen policy például a *pártokkal való viszony*, amely vélhetően és vallottan előnyt vagy épp hátrányt jelent olykor az egyes egyházaknak. Nem is elsősorban azért, mert a pártközi kapcsolatok ezáltal befolyással bírnak a lelkiismereti szabadság átélésére (ezért is!), de meg azért inkább, mert a pártrendszer instabilitása nagyobb sebességű körforgást eredményez, mint amilyenre egy egyház képes lehet egyáltalán berendezkedni. A pártokkal kialakított viszony ugyanakkor éppen a vallási, egyházszervezeti térre üt vissza: kiemelt támogatottság és viszonzásképp „elnyert” diszpreferáltság hullámai váltják egymást, ami nemcsak az „uralkodó politikával” való viszonyt befolyásolja, hanem az egyházközi, ökumenikus kapcsolatokat még inkább.

tagság úgy keletkezik, hogy a jelölt tagfelvételi kérelmet nyújt be az egyház vezetője felé, és az elfogadja. Az egyház kizárólag a tagok adományaiból tartja fenn magát. Nem szedünk tizedet, nem vonunk le senki jövedelméből, nincs perselypénz, stb. A személyi jövedelemadózókat részünkre felajánlott 1%-ait, és az ezt kiegészítő normatív támogatást teljes egészében a rászorulókat megsegítésére fordítjuk, és fogjuk fordítani a jövőben is. Más állami támogatást, bár igényeltük, nem kaptunk. Egyházunk mintegy 100 alapítványt, 100 iskolát és néhány magánembert támogat, ez a szám folyamatosan növekszik, weboldalunkon az egyházunkra vonatkozó információkat folyamatosan frissítjük (pl. támogatottaink listáját, a támogatás összegének feltüntetésével)”. Forrás: http://www.ankh.hu/index_hun.html

Az eddig felsoroltaknál azonban sokkal több tényező, ok, indikátor marad, amelyek inkább alátámasztják a fővárosi önkormányzati szférában az egyházakkal kapcsolatos policy elmaradását vagy „láthatatlanságát”. Röviden és erőteljesen kimondva: semmiféle alapfokú vagy végrehajtás-kötelezettséget kikényszerítő ok nincs, ami miatt vagy amiért az önkormányzati ügybonyolításnak még az egyházak dolgát is magára kellene vállalnia. Egy, inkább az egyházi és vallásszociológiai kutatásokra, szemléletmódokra utaló, helyenként a teológia tudományterületére is alkalmazott elgondolás szerint alapjában véve kétféle felfogás létezik: az egyik a fundamentalista, a másik a szociologista – az előbbiben nem szerepel sem eszközként, sem lényegi elemként az ember mint olyan, az utóbbiban viszont annál inkább (utalja Tomka Miklós egy teológia és szociológia viszonyát taglaló tanulmányában). Ez a „kétfelé osztása” a létező világnak, valójában egy harmadik kérdéskört fed le, s ezt tarthatjuk az önkormányzati felfogásmód alapjának is: nevezetesen, hogy a társadalom egykönnyen fölfogható úgy is, hogy az emberek érdekei és racionális belátásai szerint irányított rendszer (ezzel együtt irányítható is!), amely a maga racionalitását, ésszerű működésmódját a feladatok függvényében gyakorolja, vagyis önmozgató, öntevékeny egész. Ez a társadalomkép a struktúra (egykor „felépítménynek” mondott) makroszféráját a funkciókra tagolódott működésmódok saját logikája szerint szemléli, vagyis elsősorban is azt tekinti, milyen jelenség mire szolgál, mi a működési célzatossága, és mennyire felel meg annak a célnak, amely kedvéért létrejött. Mármost az egyházak, a vallások és a hívők egyaránt szemlélhetők úgy, mintha teljesülne létük értelme, betöltenék funkciójukat, betagozódnának egy struktúrába – vagyis hát amit az Úr teremtett, az elműködget immár magától is, kár abba beavatkozni... A hétköznapitól eltérő teológiai világnézet persze vitatná, s enyhén pragmatikusnak, utilitarisztikusnak tekinthetné az efféle felfogást, de ellene szólni, tenni vagy agitálni nem áll érdekében, hisz a létező isteni akarat és gondviselés lehetne csupán hivatott a dolgokat végképp „sínre tenni”, ám ellene tenni annál többen és mind többet szoktak, nem hiányzik ehhez még a politikai képviseleti intézményrendszer ügybonyolító hajlama...!

Ebben a „néma kiegyezésben”, a nemcselekvés kompromisszumában – úgy tűnik – egyházak és önkormányzatok szeliden megférnek egymás mellett. Az egyetlen, s éppen az esélyegyenlőség kérdésköre szerint másképp is értékelhető momentum ebben a kérdésben: a „félautomata” módon működő valóság és a kihagyott lehetőségek összessége, végeredménye. A beavatkozásra senki sem vágya, a támogatásra, együttműködésre, megoldások keresésére annál többen...! A szabályozó elvekkel jórészt ugyancsak senkinek nincs baja, de a be nem teljesültségek sötétben maradása, a föl nem tárt esélyek köre jogszerűen senkit sem készíthetne tiltakozásra, beavatkozás kérésére vagy követelésére. (Sőt: amikor erre igény van, rendszerint az önkormányzati szféra válaszol is valami kooperatív, ezt is le kell szögezni. Legyen az egyházi tulajdoni kérdés, gyűlöletbeszéd, kulturális támogatási lehetőség, állampolgári szabadságjog kérdése, ezekben az oktatási-kulturális-vallási képviselet rendszerint hallatja is a hangját. Csak hát éppen azt nem kínálja föl, amiről maga sem tudja, mire lenne jó, miként változtatna a helyzeten, mit befolyásolna hosszabb távon...!)

Nem vállalható ebben a keretben, hogy az önkormányzati policy keresésekor, eredményei vagy hiányosságai listázásakor a kutatók azt fogalmazzák meg, mit is kéne tennie az önkormányzatoknak, hogy valamiféle vallás-policy kialakuljon. Nem volna vállalható feladat az sem, hogy konkrét ügyek, definiált témakörök, „ajánlások” forgalmazására vetemedjen a kutató. Ennek ellenére, úgy tetszik, éppen a lehetőségek

tárháza az, amelyből válogatni kellene, mindamellert, hogy a vallási szféra, az egyházi intézmények és híveik szinte egybehangzóan arról vallanak: nem kérnek többletfigyelmet az „állami felügyeletről”. A konkrétabb helyzetelemzések persze emögött arról is szólnak, hogy nincs „általános alapelveként” megfogalmazható megoldás, s éppen azért (is) hiányzik ez, mert a megoldások mindig esetiek, alkalmiak, helyzeti kompromisszumokhoz kötöttek, korlátos érvényességűek. Míg esetleg bármely „policy” kialakításában érdekelt lehet egy egyház (akár kicsi, akár nagy, akár leívelő a népszerűsége, akár progresszív), azon mód szembetalálkozik intézményi társai, hívei esetleges rosszallásával – vagyis értelmetlen és beláthatatlan célért indítana küzdelmet, amelyet amúgy mégiscsak az önkormányzatokkal kialakult kapcsolatok formalizálnak, s nem teszik lehetővé az „önfejű” megoldásokat. Egészen leegyszerűsített nyelvre váltva: egy falusi vagy kisvárosi önkormányzati térben ismert a lelkipásztor személye, szerepe és hatása, s erre építve akár mobilizálhatók is emberek, akár ellene is hangolódhatnak, ha olyasmit kívánna kivitelezni, ami nem találkozik a hívek érdekeivel. Viszont ha ugyanennek az egyházi személyiségnek megvannak a helyi kapcsolatai, vagy vállalkozási merészsége közösségi, felekezeti és más térben is gyakorta megmutatkozik, akkor azt sikeresen végezheti időtlen időkig. Az egyházak belső hierarchiája, s ugyanakkor önkormányzati struktúrája a társadalmi kontrollt is bizonyos mértékig beengedi a hitélet intézményébe, így az érdekeltségek ismertnek, közösnek, település- vagy gyülekezet-centrikusnak minősülhetnek, ha valóban azok, s leszavazásra kerülhetnek, ha azzal ellentétesek. Ugyanez a viszonylatrendszer nagyvárosban, fővárosban már nem így áll fenn; sőt Budapest lévén a legnagyobb falu, itt centralizálódnak a kisegyházak képviselői, irodái, intézményei, s ezért teljességgel átláthatatlan az egyes egyházakkal, egyes hívőcsoportokkal kapcsolatos bármely döntés is. Még inkább áttekinthetetlen lenne olyan politikai hatásmechanizmus, amely minden egyházra, minden vallásra vonatkozna...

A bevezetőben fölített kérdésekre részbeni választ keresve itt, ideje volna tehát kimondani, hogy a belső, szakmai körben, egyházak közötti, és „egyház avagy tudományos igazgatás” típusú kétpólusú rendszerben megfogalmazódó kérdésekre *nincsenek igazi önkormányzati válaszok*. S mert válaszok nincsenek, kérdések sem fogalmazódnak meg. Nincs „főútvonal-meghatározás”, de nincs útmutatás sem. Nincsenek az egyházi hierarchiákra gyakorolt nyomásfolyamatok, de az alapszövegek és alkotmányos normák mögött nincs további energiák lehetősége sem. Önkormányzó (a maga módján) az egyházak többsége, de mindenesetre kér, s korántsem biztos, hogy kap is egyéb, az alapviszonyt szabályozó támogatáson túli többletet. A lelkiismereti szabadságot nem sérti az önkormányzatiság, de nem is tartja azt jobb erőben, mint amennyire magamagától képes. Ami befolyásolja, meghatározza magát a struktúrát és a mechanizmusokat-funkciókat is, az a váratlan preferenciák köre, az alkalmi érdekküzdő végeredménye, az intézményiségen túli viszonyok alakulásának is kitett történésfolyamat. Mintegy szemléletes példával élve: a párt-pluralizálódás korszakában, 1989–90-ben több mint nyolcvan párt keresett magának helyet a magyar politikai palettán – közöttük a Magyarországi Boszorkányok Pártja is. Nem lett nagy pártta azóta, legalább nem hírlik ekként – de a színpadra felkerülhetett, s a színház nem (akkor és azért) dőlt össze... Ez az alapeset a vallási csoportok fejüket felütő tömegével is; talán a gyakorlati életképesség dönt, talán a terepismeret, talán a reménykereső emberek tömege, vagy ezek mellett (helyett?) a „lelkiismereti szabadpiac” farkastörvényei... – ezt egyelőre nem tudhatjuk. De annyi az esélyek, a

vallomások, a konzultációk eddigi folyamatából is kitűnik, hogy az egyházak és vallások intézményrendszeri szférájában nincs kialakult konszenzus, sem pedig gyakorlati elgondolás arról, miként is biztosítható a hitek és egyházak farkastörvényeinek vagy monopoljogainak korlátozása, az értékrendek és mentális szabadságjogok tartománya. Mintha nem lenne eldöntve (sem az egyházak és hívők, sem pedig az önkormányzati intézményszerű felől nézve), hogy mennyiben, mily mértékben jön kívülről és fölülről az egyházak legitimitása (magyarán: mennyi benne az állami egyházpolitika), és mely tartalmak támasztják belülről és alulról (az alternatív vallásosság, kisegyházak, a hívek felől). Lévéen a „feljövő”, sikeres, „piacképes” egyházak többsége a rendszerváltás folyamatában keletkezett, jobbra nyugati, esetenként keleti gyökerű, mennyiben jelenti ez éppen az egyházszerkezeten belüli találkozását, megütközését, konfliktusát vagy békéjét annak a társadalmi szférának, amely közigényt jelent be az alternatív hitek iránt, de hagyományai nem lévén, inkább import jellegű, alkalmasint kultúraidegen hatásokat tükröző is...

Az ezidáig (a fentiekben tárgyalt) kérdéskörök mintegy lezárásképpen abba a „folyamat-ábrába” illeszkednek, amelynek egyik időzónájában a pártállami egyenirányított vallási intézményrendszer, másik pólusán pedig a plurális egyházi intézményrendszer található. A mai kérdés nem annyira ezek evidens léte, inkább a létüket legitimáló múltkép és jövőkép az, amely mintegy „visszaigazolja” az intézményesedés értelmét és formáit. Az érdekeltek és érintettek közlései megerősítették annak az ellentmondásnak fennállását, hogy az elsődlegesen a múltból legitimitást kovácsoló egyházi intézményesség lassuló, leszálló, fogyatkozó ágban van, míg a jövőorientált felekezetiesség éppen ellenkezőleg. Ez mindenesetre a hívő ember téridő-koordinátáinak karakterváltozását, olykor a hitelvekkel aszinkronitásban álló aspirációit is meghatározza, magában rejtve azt a (későbbiekben tisztázandó és pontosítandó) ellentmondást is, hogy a korszak a „kvázi-hedonisztikus” fogyasztás-orientáció révén éppen a jövőnélküliség perspektíváját kínálja, amelynél már csak egy motívum lesz erősebb: a múlttal való szakítás programja. A karizmatikus jellegű, messianisztikus vagy „millenáris vallások” ezért nem titkoltan hatnak abban az elbizonytalanodott szférában, amelyben a nagyegyházak esélytelenek a hívek megnyerésében, minthogy javarészt múltból legitimálják magukat. Ennek persze már a statisztikai adatok (s főként az egyházi gyülekezetek önképe) is ellentmondani látszanak, mert igen gyakori a felekezeti elkülönültség, a vallási szekularizálódás szegmentálódássá változása, a tradicionális és komplex világképet tükröző intézményszerű „leváltása” szakrális mikropolitikává, reforméletemmóddá, „életmóddvallások” és reform-programok minimalizált egységeivé. De föllelhető a köztes miliőben, egyszerre történeti hagyományba kapaszkodó és melleleg életviteli projektet is megvalósító „reform”-jellegű közösségek számos formája (a zsidó, a buddhista és a keresztyén egyházi hagyomány mindegyikében létezik például egy vagy akár több reformközösség is, melyek relatív mássága nemcsak a társadalmi környezet, vagy a közgondolkodás, de maguk a vallási csoportok számára is elkülönítő, megkülönböztető értékelési terepet jelentenek).

Mindezen kérdéskörök végső soron összefüggenek azzal a kardinális kérdéssel, hogy mennyiben maradnak hagyománykövetők, mennyiben újulnak meg, s főként ezt a két tendenciát miként tudják „környezetfüggetlen” hatáseggyüttesként átélni vagy formálni is az egyes vallások és felekezeti csoportok, gyülekezetek. Rövidebben: önszervező erejük, autonómiájuk kínálja-e azt az intézményesített élményt, hogy a

maguk hitének urai, nem kellett és nem kell „oktrojált” vallást felvenniük, követniük, s tehetik, ahogy akarják, hihetik, ahogy meggyőződésük diktálja, azt, amit hisznek és vallanak, tisztelnek és gyakorolnak. Erre a kérdésre a szinte egyértelmű válasz: *igen*. A válasz okai, motivációi, mentális mutatói sokfélék, csoportonként és interpretációnként is eltérnek, de az élmény, az önállóság közös. Ez egyúttal (bármely későbbi eredményre juthatunk is a kutatás további szakaszában), részben arra is válasz (avagy „visszaigazolás”): van-e szükségük önkormányzati policyra, a vallás és az egyházak viszonyait szabályozó, biztosító, értékékként fölmutató intézményes megjelenítésre és mentális kondicionálásra. Hívek és képviselők, kutatók és fókuszcsoporthoz tartozók ezt egyaránt alátámasztották – így hát annak latolgatása, milyen gyakorlati útmutatási szféra vagy védelmi háló, jogi szabályozás vagy alkotmányossági intézmény hiányzik a háttérből, immár nem a jelenlegi, hanem egy árnyaltabb, sokrétűbb kutatás eredményei közül kerülhet ki. Arra azonban, hogy szükség volna ilyesmire, a kutatás eddigi szakaszai is elegendő bizonyosságot adtak.

Nem kerülhető meg az a kérdéskör sem, amelynek felvetésére az előzetes tájékozódás és a fókuszcsoporthoz tartozók is úgy „választak”, hogy érvényes és perspektivikus, tehát további elemzésre is szükség lesz: ez pedig az a problematika, amely az egymástól rendkívül sok tekintetben igen-igen eltérő egyházak önreprezentációjában a múltkép és a saját jövőkép kapcsolatát is tükrözi, de lényegét tekintve az *etnikus alapú* vallásosságra utal. Az egyházak képviselői és a kutatók is egyaránt úgy vélik: a hívőket övező *állampolgári szabadságjogok biztosítottasága megvalósult* az utóbbi másfél évtized alatt, de többé-kevésbé „rendezetlen” maradt a vallás és etnicitás kapcsolatrend egyidejű elfogadása. Mert bár a teológiai okfejtések számára evidencia, a társadalmi közvélekedés számára korántsem az, hogy egyes (tradicionális, de nem okvetlenül nagy egyházakhoz kapcsolható) *vallásosságok* az „átlagnál” mélyebb az *etnikus tartalma*. Ahogyan például a szlovák és német kisebbség számára az evangélikus felekezeti, vagy a ruszinok, s még inkább a szerbek, görögök, bolgárok, románok számára az ortodox görögkeletiség eleve kisebbségi léthelyzetből fakadó, nyelvi-kulturális másságot kiteljesítő tartalmú, tehát eredendően *etnikus vallás*, s miként a zsidóság vagy a muszlimok számára a vallást a létformától, hitet az életmódtól elválasztó gondolkodásmód teljességgel idegen, éppen környezetüktől jövő megkülönböztetés érzékelése okán azt kénytelenek tapasztalni, hogy *az etnicitás gyakran, az életmód azonban sokkalta kihívóbban megkülönböztetés és hátrányba kerülés következményével jár a hétköznapi vallásosság területén*. A bevezetőben úgy vetettük fel ezt a kérdést: elválik-e a lelkiismereti szabadság érvényesülésének „természetes” vagy intézményes formája, lehetséges-e az esélyegyenlőség alapján gondolkodni minden vallási-felekezeti csoportról („durván egyszerűsítve a kérdést: lehet-e ma és holnap Krisnásként vagy ortodox zsidóként léteznie egy állampolgárnak hátrányos helyzet vállalása és fenyegető diszkrimináció nélkül?”)... Az érintettek válasza, ha nem is sérelmekkel teljes, de a mentális szférában sértettséget-sérelmeket, a diszkrimináció élményét megfogalmazó volt. E téren bizonytalannal nem a „hivatalos”, nem okvetlenül az önkormányzati vagy közigazgatási szférában lehet eredményes változást elérni, azonban végiggondolandónak látszik az intézményes képviselői nyilvánosság befolyásolásának módja, valamely kommunikációs policy tehát, amely könnyíthetné a tolerancia elfogadottá válását e kérdéskör, az etnikus vallásosság körül.

Arra a kérdésre, melyet maguk a meghívottak, hívek és egyházi szakemberek tettek fel a társadalom vallási megosztottságával kapcsolatban, nevezetesen hogy tükröződik-e ez a szegmentáltság az egyházak intézményrendszerében éppúgy, mint a képviseleti szintek egymáshoz való viszonyában, a saját válaszaik jobbjára a relativizáláshoz közelítettek. Első körben, a felekezeti reprezentációt tekintve nem lehet ok panaszra, hiszen minden törekvés idővel, akár nagyobb egyházakhoz kapcsolódva, akár önálló, NGO-típusú szerveződésként, de ténylegesen megjelenhet. Viszont éppen a „hivatalos”, a bejegyzett egyházak számára (látszólag) biztosított önszerveződési lehetőségek nem érvényesülhetnek a képviselet nélkül maradt, „civil szervezetként” működő felekezeti csoportok esetében. Az előzetes tájékozódás során szélesebb kört volt módunk erről megkérdezni, a fókuszcsoporthoz összejövetel azonban ilyen árnyalt megközelítésekre már nem adott módot, illetve az ottani megnyilatkozások is a csoportkommunikációs szabályok szerint alakultak (vagyis az jutott szóhoz, aki belebátorkodott a többiek monológjába, s az adott kérdésfelvetéseket vagy hangadó véleményt, aki erre ráhangoltabb volt – a civil szervezeteket azonban, s főként a felekezetieket, sajátos „timiditás” jellemzi, sok esetben kevesebb az attraktív-beavatkozó energiájuk, mint egy-egy hangadó nagyobb egyház képviselőjének). Csupán aláhúzni lehet ehelyütt, hogy a civil „másodosztályúság” a vallási csoportok körében sokkal evidensebbnek tűnik, mint a gazdasági vagy közpolitikai szférában ez megszokott. Ez a tény azonban éppen az igazgatási gyakorlat szempontjából jelenthetne feladatot, mintegy annak analógiájára, ahogyan a vakok vagy mozgáskorlátozottak nem okvetlenül maguk fogják kiharcolni az önerős törekvések profitabilitását, ha pedig nekik és helyettük ezt nem forszírozza valaki, akkor egyértelműen hátrányos helyzetbe és esélyegyenlőtlenségbe visz a folyamat iránya.

Nem az esélykülönbségek, hanem inkább a kutatás perspektíváinak kérdései és az erre kapott megerősítő válaszok teszik szükségessé annak megfogalmazását, hogy a mai magyar társadalom vallási téren bekövetkezett mozgásai, a tömegesedés jelensége, valamint az a felszabadultság, amellyel a szabad egyházválasztás állampolgári jogon elvitathatatlan lett, szükségessé teszik a további elgondolkodást a társadalmi aspirációk sikeressége és kudarcossága esetében. A hit szabadságának jogával élni akaró és tudó emberek, akik számára a társadalmi, gazdasági és politikai rendszerváltozás mégsem hozott kellő felvirágzást, nemegyszer többletmotivációkkal vetették magukat valamely felekezeti hitéletbe, és sok esetben kénytelenek voltak csalódni. Márpedig a Festinger által is taglalt kognitív disszonancia alapján könnyedén értelmezhető, hogy a hit közösségében való (adott esetben akár igen csekély mértékű, de perszónálisan annál fenyegetőbb jövőképként átélhető) csalódás részint lehangoló erővel hat, elveszettség-érzetet ad, részint azonban kompenzálhatóvá válik valamely fokozottabb missziós feladattudattal, elköteleződéssel és identitáskereső vágyakkal, amelyek kiszolgáltatottá teszik az egyént az (akár csupán csekély) térítő hatásoknak. Nem véletlen ezért pl. a HIT Gyülekezete és más, millenáris vagy profétikus vallási hatások oly széleskörű hódítása. Nem egykönnyen megelőzhető a társas társtalanság, a szervezeten belüli magány, a fokozott kiszolgáltatottság ezen folyamata, de lehet tudni, s a szakemberek, hívők maguk is ismerik a folyamatot, így erre „intézményes” válaszkeresés lehetőségét is el lehetne képzelni. Olyasfajta feladat lenne-lehetne ez, mint a drogprevenció, vagy a börtönből szabadulók visszailleszkedését segítő gondozási munkák. S lehet mindennek hatását-jelentőségét lebecsülni, de érdemes tudomásul venni, hogy viszonylag

jelentősebb társadalmi tömegekről van szó, amelynek tagjai (adott esetben immár nem vallási, hanem) más társadalmi terepeken fognak ismét közszereplőként jelentkezni.

A kutatás ez első szakaszának nem éppen lezárásaként, hanem kifejezetten egy következő szakasz lehetőségének reményében ezt a vizsgálati beszámolót itt most be kell rekeszteni. Érdemes megismételni a vizsgálati beszámoló elején már rögzített megállapítást, mely szerint a Fővárosi Önkormányzat Esélyegyenlőségi mainstreaming kutatás keretében az egyházak kérdésére vonatkozó tapasztalatok azt mutatják: **nincs érvényesnek tekintett főirány az egyházak kérdésére vonatkozólag**, ugyanakkor éppen az árnyaltabb megközelítés, a többlépcsős elemzés bizonyíthatja, hogy több társadalmi, közpolitikai, nyilvánossági szférában egyértelmű igény mutatkozik – nem kifejezetten az önkormányzati beavatkozás igényével, de a törődés, a megoldáskeresés, az alternatívák fölismerésének reményével, amely relatív esélyegyenlőséget biztosít a nagyon eltérő társadalmi súlyú, olykor etnikus-szubkulturális háttérű, történetileg vagy társadalomlélektanilag legitimált szereplők számára.

Felhasznált szakirodalom

- BARTHA Elek
1992 *Vallásökológia*. Debrecen: Ethnica
- BÉKÉS Gellért–HORVÁTH Árpád (szerk.)
1993 Megújuló egyház a megújuló társadalomban. *Katolikus Szemle*.
- BERKI Feriz
1975 *Az orthodox kereszténység*. Budapest
- BODROGI Tibor
1987 Revival. In: Ortutay Gyula (szerk.) *Néprajzi Lexikon*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- BOGLÁR Lajos
1993 *Akcióantropológia, avagy hol húzódnak a tolerancia határai*
In: Kunt Ernő–Szarvas Zsuzsa (szerk.): *A komplex kultúrakutatás dilemmái a mai Magyarországon*, 107-113.
- 1995 *Vallás és antropológia*. Budapest: Szimbiózis
- 1996 *Mítosz és kultúra*. Budapest: Szimbiózis
- CSAPÓ Nóra – NÁBRÁCZKY Anna
2003 A Keresztény Advent Közösség Széchenyi-hegyi gyülekezete. Kézirat.
- DALINSZKY Árpád
2000 *Evangéliumi üzenet*. In: Keszthelyi Gyula (szerk.) *Egyház és magyarság*. Budapest: Custus Kiadó, 171-174.
- DURKHEIM, Émile
1915 *The Elementary Forms of the Religious life*. London
- ELIADE, Mircea
1996a *Vallási hiedelmek és eszmék története III*. Budapest: Osiris
1996b *Szent és profán*. Budapest: Európa
- FEHÉR Ágnes

- 1991 *A szabadegyházak.* In: Geszthelyi Tamás (szerk.): *Egyházak és vallások a mai Magyarországon.* Budapest: Akadémiai Kiadó
- FÉL Edit
1991 A saját kultúrájában kutató etnológus. *Ethnographia* 1–2: 1-8.
- FEKETE Péter
1993 *Az egyház és a szekta.* Budapest: Kálvin Kiadó
- GÁSPÁR Csaba László
1994 *Vallásfilozófiai vázlatok.* PPTE, Piliscsaba
- GEERTZ, Clifford
1975 *The Interpretation of Cultures.* London
1994 *Az értelmezés hatalma.* Budapest: Osiris
- GENNEP, Arnold van
1960 *The Rites de Passage.* Chicago, Aldine
- GEREBEN Ferenc
1999 *Identitás, kultúra, kisebbség. Felmérés a közép-európai magyar népesség körében.* Osiris–MTA Kisebbségkutató Műhely
- GEREBEN Ferenc–TOMKA Miklós
2000 *Vallásosság és nemzettudat. Vizsgálatok Erdélyben.* Budapest: Kerkai Könyvek
- GESZTHELYI Tamás (szerk.)
1991 *Egyházak és vallások a mai Magyarországon.* Budapest: Akadémiai K.
- HORÁNYI Özséb
2000 Prj3 (a MPRF feladatai a zsidó-keresztény párbeszéd előmozdításában). Magyar Pax Romana Fórum. Hálózati Forrás: www.communio.hu
- HORÁNYI Özséb – Bulkai Tamás
2000 Megfontolások a MPRF átalakuló munkamódszeréről. Magyar Pax Romana Fórum. Hálózati Forrás: www.communio.hu
- KATONA Imre
1990 *Vallás, társadalom, néprajz.* In: Ecsedy Ildikó–Ferenczy Mária (szerk.): *Vallási hagyományok a kultúrák keresztútján.* Budapest: MTA
- KESZTHELYI Gyula (szerk.)
2000 *Egyház és magyarság.* Budapest: Custus Kiadó
- KOOL, Anne-Marie
1999 *A misszió eszközei az ezredfordulón.* In: *Tanítványság és szolgálat.* Budapest: Harmat, 39–61.
- MARÓT Károly
1940 Rítus és ünnep. *Ethnographia* 1–7.
Megtartó egyház
1997 Újvidék: Forum
- OTTO, Rudolf
1997 *A szent.* Budapest: Osiris
- PÁLHEGYI Ferenc
1999 *Keresztyén házasság*
Budapest: Kálvin Kiadó
- PAPP Richárd
1993a Pészach Kárpátalján. *Szombat* 9: 27-31.

- 1993b *A magyarországi szerbségről*
Budapest: ELTE Kulturális Antropológia Tanszék (kézirat)
- 1999 *„Mozgó jelen”. Az idő a zsidó kultúrában a budapesti zsidó közösség életének tükrében.* Budapest–Debrecen
- 2000 *Magyar zsidó revival?* Budapest: MTA Kisebbségkutató Műhely
- 2003 *Etnikus vallások a Vajdaságban? Kisebbségi léhelyzetek kulturális antropológiai értelmezései.* MTA Kisebbségkutató Intézet – Gondolat Kiadói Kör, Budapest.
- SCHMEMANN, Alexander
1997 *Liturgia és élet.* Budapest: Corvinus Kiadó
- STOTT, John R. W.
1999 *Radikális tanítványság.* In: *Tanítványság és szolgálat*, 13-24.
Budapest: Harmat
- SZABÓ Barnabás
2003 *Ceruzák Isten kezében... (Egy új közösség születése).* Széchenyi István Szakkollégium, Budapest, kézirat
- SZÖLLŐSSY Ágnes
2003 *A Magyar Pax Romana Fórum roma projektje.* Hálózati forrás:
www.communio.hu
- TOMKA Miklós
Teológia és szociológia. Hálózati forrás: http://www.phil-inst.hu/uniworld/vt/szoc/tomka_teolszoc.htm
- TROELTSCH, Ernst
1981 *The Social Teaching of the Christian Churches.* Chicago: Press University of Chicago
- Vallási életünk*
2003 In: Gábrityné Molnár Irén – Mirnics Zsuzsa *Vajdasági marasztaló.* VMKE, Újvidék.

Hálózati tájékoztató források:

www.katolikus.hu
www.communio.hu
www.stephenchurch.org
www.plebania.communio.hu
www.ujember.hu
www.zsido.hu
 Szeretet Misszionáriusai, <http://www.katolikus.hu/rendek/noi45.html>
 Magyar Katolikus Egyház www.katolikus.hu
 Bibliához hivatalos honlapja www.bibliahoz.hu
 Keresztény Adventi Közösség hivatalos honlapja www.kerak.hu
 Sola Scriptura Lelkészképző és Teológiai Főiskola <http://www.sola.hu/>
 Adventista Egyház <http://www.sda.hu/nyiregyhaza/egyhazi%20magyarorszagon.htm>

3. Tematikus áttekintés a fókuszcsoportok témaköreiről és kiemelt gondolatmeneteiről (Feljegyzés)

A kiemelésre érdemes momentumok körülölelt anyagát első sorban is azzal kell kezdeni, hogy a fókuszcsoportos ismeretközlés nyilvánvalóan magán viseli a szabad és kötetlen beszéd jegyeit, ugyanakkor lenyomata is a szóhoz ritkán jutó, a mások helyett is „univerzális megoldásokban” gondolkodó, a „képviselői” attitűddel jelen lévő, valamint a visszahúzó, megnyilvánulni is alig merész résztvevőknek. A hasonló jellegű szakmai beszélgetések „intim szabályai” itt kiegészülnek olyan kikötésekkel is, mint hogy bizonyos egyedek jelenléte korlátozóan (vagy kizáróan) hat, bizonyos „társaságban” nem hajlandó leülni vagy megnyilatkozni néhány potenciális szereplő, megint mások ez alkalmat is arra használják fel, hogy „revansot vegyenek” másokon azok kimondott szavaiért vagy tetteiért, esetleg más nyilvánosság előtt el nem mondott (vagy el nem mondható) közléseiknek úgy szabjanak határt, hogy megkérik a magnetofon időleges kikapcsolását, vagy nem is rejtett szereplésvággal beszélnek, esetleg meg sem szólalnak, mondván: mások jobban megfogalmazták azt a véleményt, amellyel hajlamosak egyetérteni. A tartózkodások és félszek egynémelyike nem is akut jellegű, hanem perszonális vagy egyházi-szervezeti kapcsolattörténetre megy vissza, mások szavai mögött pedig a heveny és direkt politikai megnyilatkozások vagy véleménymondások állnak. Szinte „egyetemlegesen” érvényes volt mindemellett, hogy a résztvevők kérték nevük „mellőzését” – részint azzal az indokkal, hogy nem személyes véleményt hangoztatnak, hanem egyházukat képviselik, mások éppen azért, mert egyházuk is belsőleg tagolt, többféle érdekcsoportból áll, kifejezetten hangsúlyozták a „saját vélemény” kimondását, de kikötötték, hogy az nem okvetlenül (vagy kifejezetten nem) egyezik egyházuk intézményes véleményével, hangadóinak megnyilatkozásaival. Többen viszont épp ezért azt kérték, hogy (bár meghívásukra egyházuk képviselőiként került sor) ne mint egyházuk vezetőjét vagy tisztségviselőjét, hanem mint „magánembert” tüntessük föl Őket. Megoldásképpen itt és most nem alkalmazzuk mindezek okán a megszólalók megnevezését, hisz voltaképpen kormányzati-önkormányzati szintű policyról van szó, nem pedig az egyházak nyilvánosság előtti szerepeltetéséről.

Az utóbbi állítás pontosításra szorul, legalább annyiban, hogy a megkérdezettek igen kis hányada tudta vagy akarta elkerülni a kettős állampolgársággal kapcsolatos népszavazás légkörében kialakult minősítéseket, az egyházi ügyek politikainak minősített hatásait, vagy éppen az egyházi vezetők nyilvános megnyilatkozásainak témakörét (amely immár nem önkormányzati vagy egyházi öngazgatási, felekezeti policy, hanem nyílt politizálás felé hajlott). Ilyen témakör volt példa kedvéért a napisajtóban és hangos médiában (pl. egyházi rádiókban, kereskedelmi televízióknál, államilag támogatott tévécsatornák műsoraiban) megnyilatkozott vélelmek és „szakrális manipulációk” sora, a hazai államkassza költségvetési vitáját körülvevő légkörben megszólalt egyházi vezetők „értékelése” és „minősítése”, vagy a „kettős igenre” buzdító lelkipásztorok és vendégségbe hívott református lelkészek ügye, akik a kettős igen irányában prédikáltak a kampánycsend idején..., avagy az egyházi iskolák támogatottságának és ennél fogva jövőjének kérdése, amely problematikákhoz

felszínesen vagy saját véleményét hangoztatva, de szinte mindenki fűzött néhány „keresetlen” szót.

A fókuszcsoporthoz tematikus körkérdései megegyeztek a „Kutatási jelentés” bevezetőjében ismertetett problematikákkal. A kerekasztal-jellegű beszélgetés anyaga igen töredékes, de a tematikus áttekintés és a fókuszpontba emelt kérdések rendszerező leírása ettől függetlenül lehetséges. Szükségképpen azonban „összefoglaló” jellegű a kiemelt anyag, vagyis nem tükrözheti kellő árnyaltsággal, kritikai ismertetéssel, forrásokkal egybevetve mindazt, amit elmondtak, vagy amire csupán utaltak.

Tematikus csoportosítás nyomán elsőként az egyházak különbségei és egyenlőtlenségei (vagy kvázi egyenlősége) merült fel: a szavazói látszám szerint mintegy az ország lakosságának valamivel több mint 50 %-a katolikusnak mondja magát, így a legnagyobb hatású, legitim uralommal és intézményrendszerrel rendelkező katolikus egyház rangja elvitathatatlan. De amint a katolikus egyházi normarend és az ennek több ponton is ellentmondó politikai szerepvállalás szóba kerülhet, ezt legott a más egyházak, felekezetek és gyülekezetek hektikusan vagy heveny módon utasítják el, és (részben, utasítják rendre) a katolikusokat, mondván: ha az egyház valóban nem az állam intézménye (mint a szocializmus tőrés-korszakában volt), akkor ne legyen aspiránsa sem az állami támogatásoknak, sem az egyházi iskolaügy képviselőjének, sem a költségvetési követelések hitéleti porondra átvitelének. Az itt többször utalt „történelmi egyházak” vitakérdés, amely az elvileg (és törvényi szabályozás szerint is, 1990 óta jogilag) az egyenlő lelkiismereti és vallásszabadsági feltételeket szavatoló politikai rendszerbe illeszkedik be, kétségtelenül kiérdemelte (pl. az Antall-korszakban, majd Orbán alatt) a kormányzati preferenciák miatti ellenérzéseket. Ezeket utóbb nemcsak a KDNP pártpolitikája, hanem a Fidesz kisebbség-, vallás-, kultúra- és jogpolitikai elvei is igencsak felhangosították, így azóta a „történelmi” jelző immár belső megkülönböztető jelzőt jelez, különjogokat formálnak és extra biztosítékokat kérnek a katolikus, református, evangélikus, baptista és metodista egyházak, szemben a „neológokkal”, a kortársakkal vagy a kevésbé hangosakkal (így pl. a különböző ortodoxokkal, több zsidó szervezettel és az összefoglalóan „kisegyházaknak” nevezett vagy „szektának” bélyegzett más gyülekezetekkel).

A megszólalók szerint *nincs önkormányzati policy az egyházakkal kapcsolatosan*. Van azonban számos ágazati policy, melyek adandó esetben súlyosabban érintik az érdekelteket, mintha az állam és az egyház elválasztása nem lett volna kimondva egykoron, mint a polgári fejlődés egyik normája vagy politikai programja. Ilyen ágazati érdekmező volt pl. a KDNP körüli érdekérvényesítési küzdelem, ilyen volt a Torgyán-időszak számos egyházi érdekképviselői döntéselőnyt segítő közrehatásai, ilyen az Orbán-kormányzat „alkuja” és számos gesztusa az egyházak felé, melyek nem szülnék esélyegyenlőségi látszatot, sem pedig „valóságot” nem alakítanak, ugyanakkor fokozottan számítanak a társadalmi támogatottságra, a hívők növekvő számára, a hazai (és nem egy esetben főként a határon túli) hívek aktivitására.

A fókuszcsoporthoz témakörei között szükségképpen szerepelt a főváros egyházügyi helyzete és ennek tükröződése az egyházakkal folytatott kommunikációban. Az értékelések itt több ágra és számos véleménykülönbségre szakadtak. Hangadó vélemény szerint az állam, és képviselőjében (vagy részben eszközeként) az önkormányzat nem rendelkezik programszerűen választott egyház-

policyval, nincs jellemző vonása, trendje a cselekvéseknek és eseményeknek. Szűkítőbb vélemények szerint azonban ez azért nem lehet igaz, mert nemcsak „valláspolitikai” vagy „egyházfinanszírozási politika” létezik, de ennek számos ága, irányzata, képviselője is van. Megint más, de még fókuszáltabb vélemény szerint mindez létezik ugyan, de csakis abban a metszetben, amelyben nem intézményként tekintünk az önkormányzatra, hanem funkcionális tagoltságát is figyelembe véve olyan intézményesültségként, amelyben emberek, képviselők, pártok, érdekközvetítők szolgálják (segítik vagy akadályozzák) a vallással és egyházakkal kapcsolatos döntéseket. Ezek pedig mindig személyes csatornában zajló, nemegyszer a közalkalmazott vallási hovatartozását vagy rokonszenvét is tükröző cselekvésekben nyilvánul meg. Ilyen eset volt és maradt az iskolák egyházi támogatásának kérdésköre, a tévé- és sajtónyilvánosság szabadságának kérdései, a párhóvá tartozás és az egyházipolitika tradíció-függő változói, a kormányzat épp aktuális hangoltságának (párt-tartalmának) és az apparátusok segítő vagy ellenálló viselkedésének érvényesülése, az egyházi tulajdonbirtoklás kérdéskörében a külföldi tőkebehozatal engedélyezése vagy nehezítése, az egyes egyházaknak „államegyházzá”, másoknak „szektává” minősülése, valamint a határon túli magyarság köréből várható rokonszenvi gesztusok, kormányzati politika-támogatási háttér vallási tagoltságtól függő kérdései (pl. az erdélyi magyarság preferenciája, akár a vajdaságiakkal vagy kárpátaljaiakkal szemben, függően attól, mely egyház hatását és jelenlétét tükrözi az adott térség, vagy mely hívőtábor és rokonszenvező vagy szavazótábori kör található az adott tájékon).

A fókuszcsoporthoz egyértelműen értékeltek más kérdésköre a nyilvánosság előtt megjelenő, jogilag is védelemben részesített, intézményesen is képviselt probléma volt, amely az állampolgári jogon biztosított világnézeti és felekezeti szabadságra vonatkozott. A fókuszcsoporthoz több megszólalója szerint (bár e kérdéskörben utóbb számos visszautalás, ellentmondás is megfogalmazódott), az egyházak és vallási csoportok intézményes képviselői rendszere megvan ugyan, de ennek horizontális volta csupán tetszőleges, sokkal jellegadóbb struktúrája viszont a hierarchia. Ez nem jelenti azt, hogy egy-egy kerületi vagy általánosan a fővárosi gyülekezetek minden esetben mereven tagoltak lennének, de kimondható, hogy a felekezetek és egyházak többségénél csak eseti jelleggel kerül harmóniába az egyházi hierarchia és az önkormányzati-érdekképviseleti szintű intézményrendszer. Ez a lelkiismereti szabadság kérdése esetében nem jelentene semmiféle akadályt, de messze nem jelenti az esélyegyenlőséget a hívő és nem-hívő, nagyegyházakhoz tartozó és kisegyházakhoz tartozó állampolgárok lelkiismereti szabadságjogai szempontjából. A református és katolikus oldalról (vagyis többségi egyházi szférában) megfogalmazottak szerint egyház és állam elválasztása nemcsak történetileg bonyodalmas kérdés, de fölösleges is, hisz a politikai érdekkörök is egyházak mentén tagoltak, s nem a kisegyházakat preferálja a politikai döntéshozó többség, vagyis ha bevallja, ha tagadja, de részese az egyházakkal kapcsolatos politikai állásfoglalásoknak. E téren például a rendszerváltozás mint ideológiai-politikai ígéret a legújabbkor ígérvényét teljesítette be, vagyis az ígéretek ígéretét, próbára téve azokat, akik ígéretet a hitben kerestek vagy egyszerűen hinni szerettek volna az ígéreteknek. Számukra az „institutio mundi” a „restitutio christianismi” szférájára szűkült le (vagy tágult parttalanná).

Más álláspontok szerint mindez tartalmazza az alapkérdést: érvényesül-e önkormányzati preferencia bizonyos vallások, egyházak, csoportok irányában, vagy mindenkit egyformán érint a preferenciák hiánya és a „lelkiismereti szabadpiaci”

viszonyok hatása? Összegezhető válasz, s főleg egyneműsített „igen” vagy „nem” aligha lehetséges erre a kérdésre, de az egyházi sajtó (Református Toll, www.katolikus.hu, www.communio.hu, www.bibliahaj.hu, www.zsido.hu, www.kerak.hu) nemcsak tagadja az államtól jövő támogatásokat, hanem (ha kapja, természetesen tartja ugyan, de) ha nem kapja, azonnal diszkriminációt kiált. Ennek a preferencia-diszpreferencia vitának része az is, ami az állami televízió, egyházi rádiósávok elosztása, internetes honlapok megjelenése körüli csatározásokban már úgy jelenik meg, mint pártpolitikai állásfoglalásokat a felekezeti politikával egybekapcsoló network-rendszer. Ilyenkor fogalmazódik meg pl. hogy a jobboldali pártok fiókszervezeteiként tüntetik fel a református és katolikus felekezeti országos vezetőket, vagy hogy a nyugati magyarság és a kormányzati külpolitikai csak alkalmilag, időlegesen, kampánycélok alkalmával foglalkozik a történelmi Magyarország egyházaival, vagy hogy állami érdekkörbe ágazik pl. a HIT Gyülekezetének és a Krisna-hívőknek különtámogatása, stb. Mindezek a kérdéskörök a fővárosi önkormányzati döntés-szférában csak annyiban jelennek meg, amennyiben kormányzati érdekcélként tűnnek fel, kapnak alkalmi választ vagy áll mögójük egy-egy képviselő (esetleg párt) politikai reprezentációja is.

A fókuszcsoport vitakérdései korántsem merültek ki a fentiekben. Számos egyházi képviselő (miként a valláskutatók körei is) előszeretettel hangsúlyozzák, hogy az egyházak többségét valami okból „monolitikus tömbként” szemlélik sokan, holott azok sem egymáshoz viszonyítva, sem önmön szervezetükön belül sem egységesek. Csupán utalásként: a hazai (s ezen belül a fővárosi) zsidó hitközségek egymáshoz való viszonya éppoly bonyodalmas és vitákkal terhes, mint a zsidóság és a többi egyházak viszonya. Másik, immár gyakoribb, és főként a kiségyházakat, szabadegyházakat megkötő feltétel az egyházi, intézményi (egyesületi, NGO, egyéb szervezeti) fragmentálódás, vagyis az, hogy jelenleg az egyházakon belül is több tucat „alintézmény” létezik mindenféle önszervező alapon, de a vallásról való másképpgondolkodás miatt elhatárolódnak egymástól, s mindezek konfliktus-felületeken is megjelennek, amelyeket sajátos megnyilvánulások kísérnek és az önerőből történő problémakezelésre még nincsenek fölkészülve, így a problémák vagy elkenődnek, vagy bürokratikusán oldódnak meg, vagy pedig nyílt interperszonális konfliktussá válnak. Mindezen kérdéseknek azután már szinte semmiféle önkormányzati vagy kormányzati „kezelése” aligha lehetséges, így folytonos feszültséggé erősödnek.

A fókuszcsoport alkalmával még érintett, de érdemben végig nem beszélt kérdéskörök közül néhány, a kutatás kérdésfelvetéseivel relevánsan összefüggő kérdés:

- Cenzúrázták vagy sem a katolikus és református véleményeket, buzdításokat az MTV-ben, régebben és ma, politikai kampányok mentén vagy televíziós vezetőváltások idején?

- Mennyiben számít a politikai érdekképviselő intézményei számára az egyház mint intézmény képviselőjében megjelenő személyiség (röviden: a pap) véleménye, s mely mértékben tekintik bármikori megszólalását intézményes véleménynyilvánításnak, őt magát pedig szolgáló léleknek, szócsőnek, áldozatnak, hősnek, stb.?

- Kik és milyen módon próbáltak vagy nem próbáltak kormányzati és/vagy önkormányzati érdekszférában bármely ügyet elintézni, kedeményezni, és milyen sikerrel?

- Számít-e e téren a lelkipásztorok vagy intézményes szóvivők aktivitása, emberi sikerképessége, híveik száma, vagy egyházának helyzete, várható perspektívája?

- Mennyiben és miként van jelen az egyházak és felekezet-közi kapcsolatok terén a szakértelem, a pénzügyi-gazdasági beavatottság és önérvényesítési képesség?

- Van-e önkormányzati kényszer az egyházi ügyek vitelére érvényesen, ezt mennyiben veszik figyelembe, ki ellenőrzi?

- Lehet-e megfogalmazni, hogy a vallási és egyházi kérdésekkel csakis személyes, privát érdekköri, helyi politikai kérdések körülötti viták esetében kell szembesülni, vagy állandóan jelen van a közéletben „a vallások” problémája?

- Eltérő hitek és egyházi intézményesség lehetővé tesz-e közös képviseletet, van-e erre igény és mit tesznek érdekében az egyes egyházak?

- Akarnák-e egyes egyházak, hogy a kormányzati vagy államigazgatási szféra aktívabban „jelen legyen”, védjen, képviseljen, beavatkozzon az egyházi ügyekbe? (Mintegy összegzőképp: a válasz lényegében hangsúlyosan *nem* volt, de az indoklások érvei ettől sok esetben eltértek vagy ellentmondásosak voltak).

- A '90-es évek törvényi rendező szándéka alapján az egyház és állam szeparációja lényegében kimondatott, de az elkülönült működést (technikai bejegyzés, támogatás igénylése, polgári jogi státusz elismerése vagy vitatása, stb.) még mindig bizonytalanná teszi az, hogy mintha a törvényhozói hatalomnak állna módjában legitimálni az egyházakat, holott azokhoz semmi köze. Sőt, transzcendens kérdésekben kizárólagosan a hívőknek, választott és elhivatott képviselőiknek áll módjában szerepvállalásba, deklarációkba, egyáltalán megszólalásba belemenni, ebben az államnak még tudomásulvételi joga sem lehet, nemhogy szabályozási vagy korlátozási.

- Lehetséges-e, hogy a kortárs a teológia kettős rendszert alkalmaz: az Isten és ember közötti (állandóan formálódó) kapcsolatot tünteti ki figyelmével, dinamikusan alkalmazkodva a társadalmi közgondolkodáshoz, ugyanakkor a társadalmi-történelmi kapcsolatainak összességében a saját szabad döntéseivel résztvevő embert is tételezi? Ezt a kettős rendszert a teológia tekintheti tárgyának, vagy csupán az istenismeretre törekvés hordozójának, a végeredmény mindkét esetben azonos: a teológia nem kerülheti ki – módszertani okokból sem –, a történelmi és társadalmi viszonyai által meghatározott ember (és a meghatározottság mechanizmusainak) komolyan vételét. (Ezt hasonlóképpen hangsúlyozta a Református Közéleti és Kulturális Központ és az Országos Református Tanár Egyesület konferenciája is (2004. december 16., Budapest).

A fókuszcsoporthoz összejövetelén és a megelőző konzultációkon jelen lévő egyházi képviselők, szövegírók és szakértők, valamint kutatók köre

- *Református Közéleti és Kulturális Központ*
- *HIT Gyülekezete*
- *Magyarországi Buddhisták*
- *Magyarországi Krisna-tudatú Hívek Közössége*
- *magyarországi neológ zsidóság hitközsége*
- *magyarországi muszlimok budapesti közössége*
- *Baha'i Egyház képviselője*
- *Magyar Katolikus Egyház*
- *magyarországi kiségyházak képviselője*
- *a jóga-buddhizmus magyar hagyományainak ápolását vállaló képviselő*
- *a Szeretet Misszionáriusainak (LMC Budapest) képviselője*
- *Krisztus Magyarországi Egyháza képviselője*
- *Magyar Pax Romana képviselője*
- *Budapesti Zen Kvan Um közösség képviselője*
- *Hetednapi Adventista Egyház képviselője*

valamint két vallásnéprajz-kutató, egy vallásszociológus, két vallásantropológus, egy vallásfilozófus, három teológus egyetemi hallgató és egy aktivista a Tibetért Kulturális Egyesület részéről.

A Fókuszcsoporthoz alkalomszerű voltárol a megjelentek pozitívan, de hasonló interkulturális fórumok hiányát említve nyilatkoztak. Megállapodás született arról, hogy akadémiai, egyetemi és interkulturális kutatási szférát egyaránt érintően további fókuszcsoporthoz összejövetelek szervezését kezdeményezni fogjuk (a belátható közeli időben).

4. Az egyházakra vonatkozó közpolitikai megfontolások, az önszervező folyamatokban megnevezhető „lenyomatok” és az egyházi „közkapcsolatok” jellegének összevetése /Javaslatok/

Az egyházak és felekezetek látható és láthatatlan (mélyben zajló) politikák mentén szerveződnek, részint tükrözve történeti-politikai értékrend-módosulást, részint a hívek és egyházak körében valamely szereptudat-változást is megtestesítenek. Ennek számos változatát olykor alig lehet még megnevezni is, annyira nincs róluk egzakt kutatás, még kevésbé állami vagy önkormányzati felismerés, policy. Ennek hiányában azonban kérdés sem marad, miképp tudja mindezt követni, „intézményesíteni” a kormányzati-önkormányzati politika. Érdemes lenne azonban a feladatot komolyabban venni, ha egy csöppet is elfogadjuk, hogy a magyar (s koncentráltabban a fővárosi) társadalom java többsége valamely egyház, hit, felekezet iránti elkötelezettséget mutat ki vagy vagy be statisztikai érvényességű kérdőívek alkalmazásakor. Az intézményesítés kérdése akkor is egyeztetésre méltó és vitásra szoruló problematika, ha éppen nem zavarja az állami intézményrendszeri politikákat, s fokozottan akkor, ha ezekkel konfliktusba kerül, felekezeti szabadság, állampolgári szabadságjogok vagy esélyegyenlőségi hátrányos helyzetbe kerül.

Az egyházakkal kapcsolatos nyilvános fővárosi kommunikációk nem tükröznek sem politikai, sem pragmatikus főirányt, tudatosan és programszerűen választott kormányzati „útvonalat”, legjobb esetben valamely ágazati policy vagy alkalmi kampány, egyéni érdektörekvés megnyilvánulásai. Fővárosi és országos valláspolitikai programra azonban alighanem igen komoly szükség lenne, ez a kulturálisan ugyan sokféleképp tagolt népesség ugyanis jóval nagyobb populációt fed le, mint a politikai pártok szerint tagolódo választópolgárság. A Fővárosnak – lévén koncentrált helyszíne az egyházak, felekezetek, gyülekezetek központjainak – a jelenleginél komolyabb lépéseket kellene tennie valamely toleráns, rugalmas, nyitott, de értékelvű policy kialakítása érdekében.

A demokratikus politikai és kormányzati vezérelvek között kiemelt helye van az állampolgári jogon biztosított világnézeti és felekezeti szabadságnak, viszont a képviseleti intézményrendszer horizontális volta csupán véletlenszerűen találkozik a létező egyházi hierarchiákkal és a kormányzati-érdekképviseleti intézményrendszerrel. Az esélyegyenlőség biztosítása érdekében ugyanakkor nemcsak megfogalmazódik, hanem érvényesül is számos preferencia bizonyos vallások, egyházak, csoportok irányában – anélkül, hogy ténylegesen egyformán érintene mindenkit a preferenciák hiánya és a „lelkiismereti szabadpiaci” viszonyok. A valódi esélyegyenlőség nemcsak deklarációk és tolerancia-elvek hangoztatása mentén képzelhető el, hanem (természetesen a kérdés árnyaltabb kutatása nyomán) olyan ágazati politikák mentén is, amelyek elvi esélyegyenlőségre épülnek és képesek azt gyakorlatba is átültetni.

Fennáll és jelentős megítélési, presztízs- és rangkülönbségekben meg is fogalmazódik az esélyegyenlőtlenség vagy hátrányos helyzet a (nagy) történelmi egyházak és az új, kis lélekszámú, alternatív törekvések között, belső erőviszonyaikat és tárgyalási pozícióikat tekintve. A toleráns és jogilag is tisztább helyzet megkívánná, hogy pozitív diszkrimináció várományosa lehessen, aki ennek negatív-pejoratív

hatásait máris átélhette vagy elviselte. Fővárosi és kerületi egyeztetési folyamat tárgyává tehető viszont, mekkora a kormányzati politika által biztosított térnyerési esély a vallás(ok) intézményrendszerén belül, s milyen küzdelem zajlik a felekezeti szinten, továbbá szabad-e bármilyen mértékben államigazgatási racionalitásnak kitenni a transzcendens világképeket, kérdéseket és válaszokat. Itt kimondható, hogy talán inkább nem lenne esélyes a hatalmi-politikai, kormányzati, pártpolitikai, nemzetpolitikai, külpolitikai vagy hittől független látszatokkal bíró érdekpolitikai ráhatás. Szorgalmazható formában és intézményes megoldási kísérletek révén mindeközben befolyásolható, hogy milyen fékek és egyensúlyok épülnek ki az egyházakon belül és társadalmi környezetükben, amire éppen az esélyek relatív egyenlősége miatt törekedni is kellene. Ehhez azonban mélyebben kellene ismerni az egyes egyházak és felekezeti csoportok belső értékrendjét, környezeti hatását, saját „policy-ját” is.

Az egyházak nyilvános mutatkozásában jelen lévő egyensúlyhiányokat, esélyegyenlőtlenségeket a hívők és a vallások képviselői is nemegyszer a világnézeti szabadság avagy vállalt irányítottság alternatívájaként fogalmazzák meg: ez lényegében az etablirozódott egyházak, és a változó létszámú, a közgondolkodásban „szektáknak” tekintett alternatív egyházak közötti kapcsolat, erőegyensúly kérdéseiben jelenik meg, tehát szerepet kap a legitimitás, a támogatottság és megtűrttség szempontja is. Fővárosi és országos alapelvként kellene deklarálni az esélyek egyenlőségének jogosultságát és meglévő (?!) feltételrendszerét, avagy törekedni lenne érdemes ezek tényleges biztosítottságára.

Egyházak és hívők, továbbá az egyház- vagy valláspolitikai értékrend alapkérdése /talán a világ bármely pontján/, s ugyanakkor nem utolsósorban a demokrácia kulcsfogalmához kapcsolódó esélyegyenlőségi kérdés is, hogy az egyházak legitimitása történeti tradíciókból eredő vagy alkalmilag fogant, kívülről és fölülről jön-e (lásd állami egyházpolitika), avagy belülről és alulról (alternatív vallásosság, kisegyházak), másként fogalmazva: a társadalom felől generálódik. Ennek tudatosítása, nyilvánosság előtti és jogszabályi kommunikálása a demokratikus szabadságjogok és az európai tolerancia-feltételek normatív tartalma immár. Nem lévén azonban a hit intézményrendszereinek kellő mélységű feltártsága, a nyilvánosság elé vihető deklarációk nélkülözik a belátás intézményes garanciáit, a(z ön)kormányzati szféra méltó válaszait és készségét a vallás mentén felmerülő politikai kérdések megnyugtató tisztázására. Nem bizonyos, hogy az önkormányzatoknak föltétlenül „vallási ombudsman” jellegű képviselővel kellene rendelkeznie, de bizonyos, hogy a pártszerű alapon választott képviselők a hétköznapi irányítási gyakorlatban és a mögöttes jogelvekben a kulturális kérdések felelőseiként nem okvetlenül elfogulatlanok az (egy) egyházak kezelését illetően. Ezen pedig szemléleti reformmal sokat lehetne változtatni...

A változtatás (egyházak felől nézve legitim) alapkérdése, hogy a kívülről vagy belülről legitimált függésrend milyen módon jár együtt önálló érdekérvényesítési esélyekkel, támogatók vagy pályázati utak elérésével, a fennmaradás mentális és pénzügyi zálogának biztosítottságával, a lelkiismereti döntésszabadság esélyével vagy korlátozottságával. E téren számos kezdeményezéssel jobb alaphangulat építhető ki, de ehhez előzetesen tisztázandó a formális intézményi kezdeményezések várható hatása is.

A kutatás eddigi fázisaiban világossá vált, hogy a pártállami rendszer duális polarizáltságban definiált (azaz: hívőnek és „elmaradottnak”, illetve haladónak és „osztálytudatosnak” titulált) társadalmi csoportok vallási átsorolódása megindult és jelentős mértékben (de nem lezárt folyamatként) végbe is ment. Összességében viszont megállapítható, hogy *a társadalom vallási megosztottsága még koránt sem tükröződik az egyházak intézményrendszerében*, így „nem-legitim” szférában zajlik megannyi csatározás, amelyek nyilvánossága is hiányt szenved és hangulati konfliktusokat szül. A multipolárisná vált vallási tagozódás nem eléggé ismert a társadalom java része számára, az egyházi szakirodalom, rádió és televíziós tájékoztatás ebben még messze maga mögött kullog – így egyéb (pl. NGO-s, alapítványi, kommunikációs, nyilvánossági) szférában és önkormányzati PR-ban számos feladat marad még el a teljesíthetőség határaitól.

A valláskutatási és vallástörténeti szakirodalom ma már nem kezeli zárt titokként a kortárs magyar társadalom szekularizáltságát, vallási osztottságát, de további és mélyebb kutatások nélkül nem tudunk elegendően sokat és árnyaltan bizonyosat arról, hogy az elkülönültség strukturális-e (önkéntes alapú-e, politikafüggő-e, finansziális érdekeket tükröz-e, vagyis következetes elkülönítést, megbélyegzést, „szektásítást” is tartalmaz-e), illetve kik az érintettek, esélyeik tekintetében hátrányba szorítottak, s mindennek mint folyamatnak hol nevezhetők meg a kezelési eszközei a (pl. kormányzati, miniszteriális irányítási, szakigazgatási, önkormányzati, kulturális politikai, jogérvényesítési, egyházszerkezeti stb.) struktúrában. Ez nem kideríthetetlen kérdés, nem is elérhetetlen terv, de egyetlen rövidre fogott kutatási rohamban nem lehet a jelenségek teljes körét megragadhatónak remélni.

A politikai rendszervált(oz)ási folyamatban, strukturális modellváltásban számos közpolitikai területen nem lett kellőképpen világos, hogyan ment végbe a vallás- és egyházpolitikai átstrukturálódás. Erről számos szakirodalmi szintű értelmezés van már, a vallási szaksajtó is bőséggel taglalja, de összefoglaló áttekintés még hiányzik. Pedig megteremthető volna, beleértve annak tesztelését is, miként vélekedik minderről az egyházak képviselője, intézményrendszere, közpolitikai diskurzusa. Ez kiterjedhetne nemcsak az egymástól rendkívül sok tekintetben igen-igen eltérő egyházak múltképeire, jövőképeire, s a hívők lelkiismereti szabadságjogainak érvényesülését biztosító „természetes” vagy intézményes formák megismerésére is.

Nem utolsósorban, az is kutatásra érdemes kérdés maradt: mit tehetnek és mit tesznek ténylegesen az egyházak a hívek belső köreinek megnyerése, megtartása, a felekezeti szabadság biztosítotttsága érdekében, miként viszonyulnak a „szomszéd”, „rokon” vagy „alternatív” egyházak egymáshoz és az egyházi hierarchiák rendjéhez, a hívő-nemhívő kapcsolatokhoz, a „térítéshez” és térnyeréshez, a felekezeti átrétegződés „spontán, piaci” folyamataihoz (figyelemre érdemesek pl. katolikusok és reformátusok helyett a szcientológusok és HIT-gyülekezeti látványos számarány-változási adatai). Feladat, kérdés, megismernivaló problematika maradt a hagyományos (történeti, értékonzervatív) és kortárs (életforma-mozgalom, értékrendváltás, életmód-átalakulás) folyamatokban már sikerrel lezajlott változások jövőjére vonatkozó felismerések köre is – ezek intézményes támogatása, alkalmazott (főként valláslélektani, vallásantropológiai) kutatások elvégzése közelebb segíthet fővárosi és országos „policy” kialakításához, abban a mértékben, amely nem az egyházak

korlátozását, vagy felügyeletét testesítené meg, hanem lehetséges összhangjuk „forgatókönyvét” készíthetné elő.

5. A „egyházak kérdéskör mainstreaming” lehetőségeiről

A Fővárosi Közgyűlés 2004. január 1. és november 1. között született jegyzőkönyvek elemzése

Az egyházak, vallási szervezetek, egyházpolitikai témakörök keresése alapján a jelzett időszak Fővárosi Közgyűlési Határozatok, jegyzőkönyvek és dokumentumok elemzését több összetevő vizsgálatával kíséreltük meg. Nem készült pontos statisztika arról, hogy az összes közgyűlési dokumentumhoz viszonyítva a témakörünkhöz tartozó dokumentumban hány előfordulás található, de érzékelhetően elég minimális arány lenne kimutatható. Az Önkormányzat honlapján az egyes tematikák keresővel is vizsgálhatók. A jegyzőkönyveket, külön a határozatokat, előterjesztéseket, s magát a honlapot is teszteltük a következő szakkifejezések egyedi és együttes keresésével: *vallás, egyház, felekezet, egyházi egyesület, vallási csoport, egyházpolitika, valláspolitika*. A kereső eredményei szerint (másként szólva: a főváros önkormányzatának politikai és közéleti tevékenységét a legnyilvánosabban mutató, bárki által hozzáférhető szakanyagok alapján) mindössze a vallás és az egyház kifejezésekre sikerült találatokat kapni. A *vallás* szó 2004. január 1-e és 2004. november 1-e között 13 olyan előterjesztésben fordult elő, további 5 olyan van még, amely kapcsolódó vonatkozást tartalmaz. Az *egyház* szóra kereséssel 52 találatot kaptunk. Önmagukban ez adatok semmit sem tükröznek, amennyiben viszont a fentebb közölt áttekintés, kérdésselvetés, fókuszcsoportos tájékozódás, szakmai viták és intézményi képviseleti reprezentációk teljes spektrumát is hozzáadjuk, beszédessé válnak, arányokat és jelenlétet, hiányt és húzódozást vagy távolmaradást mutatnak. Az s tematizált tehát, amit nem avattak témakörre, az is hatás, aminek generatív alapjai nem tisztán átláthatóak..., s az is következmény, aminek előzményei sok réteggel mélyebben rögzültek, hatnak és befolyásolnak.

A tematikus gyűjtés az előfordulások súlyozott szempontjai szerint kezdődött el. A feltűnő jelek egyike volt, hogy az *Előterjesztés adatai*, valamint címe és tematikájának rövid ismertetése alapján röviden kiszűrhetők voltak a tématerülethez közel álló tárgykörök, valamint az esetlegesen kapcsolódóak. Az előbbieket szinte ezrelékes arányban mutakoztak, az utóbbiak majdnem a merítés teljes körét jellemzően. Vagyis *az önkormányzati honlap dokumentált és nyilvános megjelenítésében nincsen az egyházakra és vallásokra vonatkozó semmiféle szakanyag*. A leggyakoribb előfordulás indoka pusztán formális: legfőbb oka, hogy az intézmény megfelelő bizottságát Kisebbségi, Emberi Jogi és *Vallásügyi* Bizottságnak nevezik, így a bizottság (legfőképpen kisebbségi, kisebb részben emberi jogi) tevékenységét kísérő határozatok és dokumentumok szükségképpen tartalmazzák a vallás szót is, de ezen túl egyéb keresési kritériumainknak nem tudnak megfelelni.

A pusztán adminisztratív egyezés mellett néhány (a találatoknak mintegy 2,5 %-át kitevő) más paraméterei ugyancsak megtekinthetőek voltak, ezek elemzésére azonban más okok miatt nem kerülhetett sor. Elsődleges okként az szolgál, hogy

igazgatási ügyintézési jellegűek, nem pedig elvi, policy-jellegűek vagy idea-típusúak. Csupán néhány példával hadd illusztráljuk ezt:

Példa: 1437/2004.(06.24.) a Közgyűlés...
tulajdonosi hozzájárulását adja a Fővárosi Önkormányzat Idősek Otthona (1112 Bp., Kamaraerdei út 16. sz.) területén (37 hrsz-on) található 280 m² alapterületű kétszintes, különálló "Kápolna" megnevezésű épületben a Budaörsi Római Katolikus Egyházközség részére mozgáskorlátozottak nappali ellátását nyújtó intézmény létesítéséhez és üzemeltetéséhez.

Vagy: Az *Esélyegyenlőségi Alap* célja a kisebbségekhez kapcsolódó célcsoportok (kulturális és közösségfejlesztő programok mellett) szociális szolgáltatások, egyházak és mellettük működő csoportok ill. laikus karitatív szervezetek támogatása.

Vagy: 01550/2001.(09.27.) a Kisebbségi, Emberi Jogi és Vallásügyi Bizottságból Baráth Gergelyt visszahívja.

A Kisebbségi, Emberi Jogi és Vallásügyi Bizottságba Hága Antóniát megválasztja. (43 igen, 0 ellenszavazat, 1 tartózkodás)

vagy:

Tisztelt Közgyűlés!

A Kisebbségi, Emberi Jogi és Vallásügyi Bizottság az Esélyegyenlőség Alap 2004. évi pályázatát az alábbi témakörökben hirdette meg:

5. egyházak és a mellette működő karitatív, és szenvedélybetegekkel foglalkozó csoportok támogatására, lelki közösségek tevékenységének segítésére.

A pályázat a Budapest Újságban jelent meg, 2004. április 30-ai postára adási határidővel. Összesen 240 szervezet – alapítványok, társadalmi szervezetek, kisebbségi önkormányzatok, társadalmi- és egyéb szervezetek – nyújtott be pályázatot.

Vagy:

2004/05/27

1228/2004.(05.27.)

Egyesületi támogatások esélyegyenlőségi alapból 2004 (ezer Ft)

62.Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya - Faludi Ferenc Akadémia
"Áldozat" amatőr filmszemle 2004 100

69.Kőbányai Evangélikus Egyházközség Kápolna Színpad Alapítvány
Természeti és épített környezetünk megismerése 100
"8212"

72.Ételt az Életért Kh. Alapítvány
Krisnatudat Nemzetközi Szervezetének karácsonyi ételosztási akciója 100
"8212"

93.Szent Imre Városi Egyesület
Mozgás- és látássérült felnőttek integrált programja 100
"8212"

97.Keresztény Orvosok Magyarországi Társasága
Életvédő tevékenységek támogatása 100
"8212"

107. Magyar Máltai Szeretetszolgálat Egyesület Budapesti Központ
Gyógyászati segédeszköz kölcsönzés egészségkárosodott emberek részére 200
"8212"

114. Budapest-Rákoscsabai Református Egyházközség
Szociális szolgáltatások és lelki közösség segítése 100
"8212"

115. Budai Evangélikus Egyházmegye
IV. Gospel-Spirituálé tábor, konferencia 100
"8212"

116. Külső-Ferencvárosi Szent Kereszt Plébánia
"Közösen a rászorultakért" egyedülállók és családok karitatív tevékenysége - folytatás 300
"8212"

117. Keresztény Ökumenikus Baráti Társaság
Konferencia szervezés és folyóirat kiadás 100
"8212"

A példák tovább is sorolhatók, találunk döntést az egyházak vezetőinek parkirozási engedélyéről, telektulajdon-átírási engedélyről, egyes bizottsági képviselők visszahívásáról vagy kinevezéséről is, de az egyházak kérdéskör „mainstreaming” lehetőségeihez nem jutunk sokkal közelebb. Mint az látható, a formális keresés nem vezetett eredményre, főként nem az egyházakkal és vallási-felekezeti csoportokkal kapcsolatos igazgatási irányvonal természetét, értékrendjét, képviselőit, érdekközvetítőit tekintve. Még sokkal kevésbé az Ő megszólalásaik helyett...

Részletezőbb elemzés lenne előtárható például az utóbbi (fennebb idézett) pályázati anyag ismeretében, a szétosztott összeg felhasználási mutatóit, a vállalt pályázati célok teljesülését és azok ellenőrzését, a közhasznú vagy kulturális célprogramokkal közösségek és kultúrák építését, megőrzését vagy gyarapítását vállaló pályázók célzott elemzését elvégezve, de erre sem felhatalmazásunk, sem módunk, sem időnk nem volt. A pályázaton elnyert összegek ugyan nem minden esetben tűnnek kiegyensúlyozott tevékenységet igazolónak, inkább időlegesnek és alkalminak, de ennek bizonyítására is több idő, részletesebb kutatás és másfajta megbízás lenne szükséges. Ez nem lévén kutatásunk tárgya, mindössze arra a megjegyzésre szorítkozik kritikai áttekintésünk, hogy a nem evidens funkciójú, nem bizonyítottan közhasznú és nem tisztán belátható perspektívájú vallási egyesületi alapfunkciók biztosítására nagyságrendileg ugyanakkora összegek kerülnek megszavazásra, mint egy másik intézmény karitatív működésének, kirándulásának vagy propaganda-kiadványának megjelenéshez segítésére. Emögött lehet hosszú távú koncepció, toleráns „kisebbségpolitika”, avagy a „virágozzék minden virág” stratégiája is, ezt nem feladatunk értékelnünk vagy megítélni. Lehet ugyanakkor formális támogatás is, a „ne mondassák, hogy nem kaptak, mert diszpreferáljuk őket!” koncepciója mentén döntés tárgyává téve. Ennek belátásához is mélyebb elemzésre lenne szükség. Ugyanakkor a közpolitikai döntéshozás, a napisajtó hírei, az egyházi közélet belső vitái, továbbá a tudományos konferenciák hangneme is idézi azokat az egyházi-politikai alapkérdéseket, amelyek megjelenését azonban hiába keressük az önkormányzati döntések jegyzőkönyveiben, előterjesztéseiben vagy adat-anyagában. (Félreértés ne essék: ez felfogásunk szerint nem is lenne feladata e dokumentumoknak!)

A részletezőbb elemzés előtt tehát alig-alig van kézzel fogható forrásanyag, amelynek elemzésével egy alkalmazott policy megnevezési lehetőségét kaphatnánk. A dokumentumok és hiátusok mögött azonban vélhetően – de nem egyértelműen bizonyíthatóan – olyan társadalmi konszenzusok, konfliktusok és folyamatok lehetnek, amelyek megjelenítésére sem a fővárosi önkormányzati honlap, sem az erre fókuszált kutatás nem hivatott. (E kérdések érintőlegesenél bővebb utalását a kutatási jelentés más anyagai között elhelyeztük). Állítható tehát, hogy *a vallásokkal, egyházakkal kapcsolatos politika nem jelenik meg az önkormányzati tevékenységben*, vagy, ami nem ugyanaz: *nem az önkormányzati tevékenységben jelenik meg*. Ez utóbbi állítást valószínűleg maga az Önkormányzat is elutasítaná, hiszen a honlapján található 60-70 dokumentum formálisan mégiscsak érinti a hivatkozott témakört. Továbbá figyelembe veendő, hogy a jegyzőkönyvekbe vagy a közgyűlés elé került előterjesztésekbe be nem épített vallási- és egyház-politika ezektől függetlenül is jelen van az önkormányzati tevékenységben, hiszen nemcsak (e tématerülettel is) megbízott ügyviteli rendje, bizottsága van a vallási kérdéseknek, de a mögöttes tevékenység jelen lehet a folyosói döntésekben, a meghallgatások alkalmával, a képviselők házon kívüli tevékenységében, média-megszólalásokban, szakmai anyagokban, fejlesztési tématervekben, és még számos formában is. Ezek nélkül – vélhetően – még a pályázatokat sem adnák be az egyházi intézmények...

A vallási és „egyházügyi” kérdések aktuális közéleti-politikai témacsoportjait röviden jeleztük a kiegészítő tanulmányban (2. és 3. fejezet). Ezek hiánya nem valószínű, hogy a közgyűlési dokumentáción kérhető számon. Az azonban fölöttébb elgondolkodtató, sőt: további kutatásra is készítő, hogy a nyilvánosság előtt reprezentált döntéshozatali tevékenység ilyen látványos mértékben nélkülözi az „egyházak” témakörre vonatkozó „mainstreaming” politikát. Ennek kétséges és lehetséges összefüggéseiről a 6. fejezetben még néhány momentummal szólnunk.

6. Javaslatok egy vallásokkal és egyházakkal kapcsolatos önkormányzati policy kialakítása céljával

Az alábbi javaslatok vélhetően nem teljesíthetők be egy hosszabb és alaposabb kutatási folyamat helyetti összegzésként. A megismerő fázis /s főként ennek kezdeményezése, kezdete, első kérdésfeltevései, egyáltalán: nyilvánossága) nemcsak a kríziskezelésben fontos szempont, hanem a folyamatkövetésben is.

A mai magyarországi (vagy jelesül: fővárosi) vallási milió nincs válság-állapotban. Sőt, kibontakozó, pluralizálódó, sokszorozódási fázisban van, ami azonban nem a megkönnyebbülés élményét kínálja, hanem az árnyaltabb tennivalók kényszerét rója ki. A 250 bejegyzett egyház mellett 150-200 olyan intézmény is létezik, amelyek civil kezdeményezésben és csoportjellegű társadalmi körben fejtik ki hatásaikat, valamely szakrális milióban, akár maguk-legitimálta célok és értékek, hitelvek és világképek révén; ezek komolyan vétele a nagyegyházak részéről nem mindig történik meg, de a vallási tagoltság ismert arányszámai mellett komoly politikai figyelemkoncentrációt igényel (az eddigieknél sürgetőbb jelleggel!) a feltörekvő és méretgyarapodást átélő gyülekezetek egyházzá alakulásának folyamata is. Az elsődleges javaslattétel tehát arra

vonatkozik, hogy az intézményesülés fázisában még figyelemmel követhető vallásérsődés okait, módjait, belső tartalmait alaposabban megismerni kormányzati, vagy ha azzá lenni nem tud, legalább önkormányzati politikát követel, s nem is egyfélé. Ehhez első szinten megismerő-feltáró kutatások kellene, ráadásul olyanok, amelyek nem csupán létszámaramányok, mozgások alap-adataival tartják sakkban a döntéshozó intézményrendszert, hanem inkább a történések árnyalatait, módjait, formáit, motivációit tekintik megismerendőnek, a belülről (a hívek felől) megértő kutatásokban mutatják föl a lehetséges és érdemleges tennivalókat.

Látszólag a magyar társadalomkutatás (de még nem az önkormányzati politika!) birtokában van a vallásosság folyamatainak és okainak ismeretét szolgáló adatbázisoknak. Sőt, bármely valláskutatót meg lehet arról kérdezni, hogy ha egy lakótelepen (Kispesten vagy a Széchenyi-hegyen) növekvőben van a vallásosság, kelle újabb templomok építését kezdeményezni-elfogani, vagy sem. A korábbi egyházpolitikai alapelgondolás infrastrukturális és beruházáspolitikai hátrányos helyzetet teremtett az egyházak és felekezetek körül, így ezek alapvető funkcióikat is csak féllegális vagy illegitim módon teljesíthették. A rendszerváltást követően ez számos szempontból változott, a hitoktatás bekerült az iskolák intézményes rendszerébe, ma pedig teret nyerni és izmosodni látszik. Ugyanakkor a gazdasági, mobilitási és átrétegződési folyamatok, a munkanélküliség és jövőkép-nélküliség megjelenésével számos társadalmi csoport, réteg, közösség, etnikai csoport és szubkultúra maradt ki a „vallási tagoltság” szociológiai térképéről, s még inkább az önkormányzati politikák érdeklődési köréből. Mintha bizony nem lehetett volna tudni, hogy egy tízezres lakótelepen, vagy egy megszüntetett iskola esetében a lakosság mentális ellátottsági és esélyegyenlőségi jogai alapvetően károsodnak ebben a védtelen, piaci mechanizmusoknak kiszolgáltatott új változásfolyamatban, ha növekszik a munkanélküliség, ha csökkennek a megélhetési biztonság garanciái, ha közeledik egy újabb „millenárius” egyházi mozgalmi időszak. Ma már ezt nemcsak tudjuk, de esélyét is kereshetjük, hogy a folyamatokat belülről lássuk át, a hívő emberek és közösségi hiteik, eszméik, értékrendjeik felől nézve. Áttekintésre, helyzetismeretre azonban csakis akkor van esély, ha ezeket kutatások támasztják alá és megannyi lehetséges nézőpont egybevetését olyanok képviselik, akik számára a hívő ember nem „ellenség”, nem „elmaradott”, a hívek közössége pedig nem „veszélyes szekta”, hanem elemi emberi jogaival és természetes életlehetőség-kereséssel megáldott aktív állampolgárok kulturális közösségeinek formája. E szemléletmód azonban még nem hatotta át sem a kulturális politikát, sem a szociálpolitikát, sem pedig a politikai képviselőkre vállalkozó döntéshozók gondolkodását. Így e téren nem csupán alkalmi „policyra” volna szükség, hanem kulturális adaptációs folyamatra, vagy effélé elősegítő kölcsönhatásokra, közpolitikai kihívásokra és nyilvános válaszokra, belátó mentalitásváltozásra.

A tolerancia hiányát nem csupán az önkormányzati politikák mutatják, hanem a vallások és egyházi közösségek közötti távolság megléte, a kooperációk hiánya, a hithez és meggyőződéshez való viszony jogosultság-szintjének közgondolkodásban elterjedt módjai is. A formális kooperáció megannyi módja létezik ugyan, de a hívek közösségeinek önszervező működése még mindig nem kapott legitim szerepet, az ökumenizmus még mindig nem haladja meg a felekezeti hovátartozás merev kötöttségeit, a szimbólumok és rítusok nem a befogadást, hanem az elkülönülést testesítik meg – ami nem baj, csupán azt jelzi, hogy a folyamat a kezdeti,

önintézményesítő szintnél tart, nem pedig a kiteljesedett és független állapotnál. A közösségek sok esetben főként szociális funkciót visznek, mintegy menekülési keretet adnak a mobil népességnek, helyettesítve olykor szociális intézményt, államot, önkormányzatot, gyárat, korosztályi csoportot, munkahelyet, családot is – ehhez azonban még nincsenek meg hagyományaik, nincsenek pénzügyi alapjaik, sem kellőképpen árnyalt szereptudatú vezetőik. Pedig a társadalmi marginalizálódást követő önelvesztési válság egyre több társadalmi csoportra, százezrekre és milliókra lesz jellemző, akik beilleszkedési lehetőséget, elfogadást várnak bárhol, így a legközelebbi egyházi közösségekben is, olykor akármilyen (anyagi-egzisztenciális) áron – viszont lelkészeik nem mindig képesek a sztereotípiák ellenében hatni, mentálisan rehabilitálni, életre-galvanizálni olyan tömegeket, akik számára a más területeken szerzett rossz tapasztalat után immár semmi más nem maradt. Elfogadni és elfogadtatni a hitbéli másságot, az értékrendek és kulturális különbségek rendjét, közkinccsé tenni a sztereotípiákkal szembeni értelmező szemléletmódot, kulturális adaptációs mintákat kínálni stb. nem egy rövid korszak feladata – de intézményes (önkormányzati) felelősségvállalással ezek egy része biztosítható, megkönnyíthető. El kellene hát gondolkodni azon, milyen funkcióval jár, milyen struktúrában és milyen szerepet tölt be, kik számára kínál megoldást a vallási csoportok széles köre, s miképpen lehetne diszpreferáció nélkül is biztosítani a hit egyenlőségét, a zárt értékrendszereket a megnyílás felé ösztökélni, s a hagyományosan „vagy/vagy” logikára épülő intézményes és szervezeti gondolkodást az „is-is” vállalására készíteni...?! Elsőként persze épp az önkormányzati szférában lehetne ennek példáját adni, vagy legalább keresni... Talán egy lépéssel később az iskolákban, a médiában, a közgondolkodásban is lehetne már hatását mérni...

Ennek a hosszabb időtartamú folyamatnak lehetne egyik indító kérdésköre, „minimál-programja” annak végiggondolása: hogyan valósítható meg a vallási közösségek „igazságos megjelenése” a médiában? Kell-e, s lehet-e befolyásolni a média üzenetét, melyet a szélesebb társadalmi tömegek felé közvetít? Hogyan lehet (és lesz?) képes a média ezen a téren követni a társadalmi mozgásokat, miként tudná függetlenül és távolságtartóan, árnyaltabban és kevésbé előítéletesen képviselni az egyházak média-szereplését, elszakadva az aktuális politikai érdekküzdelmektől? Bizonyos, hogy önkormányzat és nyilvánosság megértő alkuja alkalmas lehet erre a tolerancia-mintára, de kérdéses, hogy miként lesz vagy lehet képes erre pártpolitikáktól és uralmi korszakoktól függetlenül, illetve miként lesz képes épp az egyházak befolyását, olykor nyomulását és önérdékű erőszakosságát mederben tartani a közgondolkodás (vagy a nem-hívók) esélyegyenlősége nevében? Ennek kifundálása ugyancsak megértő kutatások feladata lehetne, egymondatos válaszok legfőlegbb alkalmi sűgásra elegendők, de szemléletváltozásra nem alkalmas határfokúak.

Mindezen kérdések hipotetikus léptékűek. Az alapkérdés a kutatás indítása óta is megmaradt: szükség van-e a vallások egymással, illetve a társadalomtudományokkal folytatott párbeszédére? Ha igen, mi lehet ennek célja, és mit profitálhat ebből a tudomány, az egyházak sokféle intézménye, a társadalom, s végső soron az állampolgárok intézményes képviselői közössége, az önkormányzat? Mi lehet (a „társadalmi közkapcsolatok” mintájára formált) „egyházi közkapcsolatok” intézményének feladata, amikor a társadalom önszervező folyamatai immár meghaladják az intézményesen nyomon követhető változások mértékét...?

Nincs konstruktívabb válasz, mint a kutatások szorgalmazása, folytatása, s az intézményes válaszkérés körének kiszélesítése a résztvevők, az érintettek, az egyházak és hívő-közösségek felé. Nem csupán „nekik”, „értük”, de épp ezért „velük együtt” vezethet az út valamely megoldás felé...

7. Források, tájékozási felületek, szakirodalmi mutató

A szakmai bibliográfia (bár sokkal szélesebb körű), de lényegében megegyezik a 2. résznél már hivatkozott forrásokkal.

Hálózati tájékozási források:

www.katolikus.hu

www.communio.hu

www.stephenchurch.org

www.plebania.communio.hu

www.ujember.hu

www.zsido.hu

www.reformatus.hu

Szeretet Misszionáriusai, <http://www.katolikus.hu/rendek/noi45.html>

Magyar Katolikus Egyház www.katolikus.hu

Bibliaház hivatalos honlapja www.bibliahoz.hu

Keresztény Adventi Közösség hivatalos honlapja www.kerak.hu

Sola Scriptura Lelkészképző és Teológiai Főiskola <http://www.sola.hu/>

Adventista Egyház <http://www.sda.hu/nyiregyhaza/egyhaz%20magyarorszagon.htm>

A kutatás az MTA Politikai Tudományok Intézete Etnoregonális és Antropológiai Kutatóközpontjának valláskutató műhelye révén készült, a részkérdések elemzésében egyetemi hallgatók, akadémiai kutatók, hazai és határon túli szakemberek segítségére számíthattunk. A tapasztalatok összegzését A.Gergely András végezte el, a Műhely képviselőjeként és a Kutatóközpont vezetőjeként a konklúziók körvonalazása is magára vállalt feladata volt. A tapasztalatok szűkebb, szakmai körű „forgalmazása” ugyan megtörtént, de az anyag egészének nyilvánosság elé kerülését eddig nem kezdeményeztük. Ez majdan talán a felekezeti tolerancia egy későbbi időszakának lehetősége lesz. Ha lesz...

Budapest, 2005. jan.